

Liberalizm-Korumacılık Tartışmaları ve Erken Cumhuriyet Döneminde Yerli-Yabancı İlaç Rekabeti

Ergül Ballı* - Murat Koraltürk*

Giriş

İlacın tarihi belki de gıdanın tarihi kadar eskiye dayanır.¹ İlacın insan sağlığı ve yaşamı için önemi, ilaç üretiminin gelişmesine paralel olarak artar. Başlangıçta Çin, Hint, Mezopotamya, Mısır ve Akdeniz uygarlıklarında bitkisel ve hayvansal kökenli maddeler ile mineraller, büyücü-şifacılar tarafından hazırlanan ilaçlara dönüştürülerek kullanılır. Bugün bu yaklaşım geleneksel tıp, alternatif ve tamamlayıcı tıp olarak nitelendirilen tedavi yöntemlerinin de temelini oluşturur. Hipokrat ile birlikte modern tıbbın temellerinin atılmasının ardından Yunan hekimler tarafından hastalıkların tedavisinde çok sayıda drog² kullanılmaya başlanır.³ Yunan medeniyetinde oluşan birikim Roma dönemine taşındığında ise eczacılığın babası kabul edilen Galenos ile bitkisel drogların sayısı iki mislinden fazla artarak 473'e ulaşır.⁴ Tıp ve eczacılık alanında İslam dünyasının üstünlüğü ele geçirmesi ile birlikte ilk eczane 768 yılında Bağdat'ta açılırken ilaç sayısı artar; yeni ilaç

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ergul.balli@gedik.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, mkoralturk@marmara.edu.tr

1 Ergun Türkcan, *Teknoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 266.

2 Basit ilaçlar, modern eczacılıkta drog olarak isimlendirilir. Bunlar tek bir maddeden ibaret olup aynı zamanda birleşik ilaçların hammaddesini oluştururlar. Bkz. Turhan Baytop, "Eczacılık", *Türk Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 386.

3 Evrim Kaynak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İlaç Yapımı (1930'a Kadar)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

4 Turhan Baytop, *Eczacılığın Babası Bergama'lı Galenos (130-200)*, Wyeth Kültür Dizisi: 3.1, Wyeth İlaçları A.Ş., İstanbul 1997, s. 24.

şekilleri tedavi alanına girer.⁵ Özellikle 18. yüzyılda yaşanan bilimsel gelişmeler ve 19. yüzyılda bu alanda kat edilen mesafe sayesinde farmakolojinin modern bir bilim haline gelmesi ve ilaca olan talebin artmasıyla hazır ilaç üretimi ve modern ilaç sanayi gelişmeye başlar.⁶

Hazır ilaç üretiminin dolayısıyla ilaç sanayiinin çok küçük ölçekte de olsa temelleri eczanelerde atılır. Örneğin 19. yüzyılın ortasında eczanelerde morfin, kinin ve striknin gibi ilaçların toptan üretimine başlanması önemli bir adımdır. Bu süreçte 1668'de Almanya'nın Darmstadt kentinde küçük bir eczane dükkânı olarak faaliyete geçen *Merck*, 1840'larda toptan ilaç üretimine başlayan ilk şirkettir. 19. yüzyılda Almanya'da *Schering*, İsviçre'de *Hoffmann-La Roche*, İngiltere'de *Burroughs*, Fransa'da *Etienne Poulenc* ve *Abbott*, ABD'de ise *Smith Kline*, *Parke-Davis*, *Eli Lilly*, *Squibb* ve *Upjohn* ilaç üretmeye başlayan şirketlerdir. İlaç üretimine geçmeden önce organik kimyasalların, özellikle boyar maddelerin üretimini yapan ve ardından ilaç üreticisi haline gelen şirketlerin arasında ise Almanya'da *Agfa*, *Bayer* ve *Hoechst*, İsviçre'de *Ciba*, *Geigy* ve *Sandoz*; İngiltere'de *Imperial Chemical Industries* ve ABD'de *Pfizer*'i anmak gerekir. Başka bir ifade ile ilaç sanayinin gelişmesi 19. yüzyılın sonunda farmasötik kimya ve farmakolojinin bilimsel alanlar olarak ortaya çıkmasıyla birlikte başlar. Sentetik ilaçları belirlemeye, hazırlamaya ve bunların patolojik durumlar üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik olan her iki disiplinin ilaç sanayinin gelişmesinde büyük rolü vardır.⁷

Türkiye'de İlaç Sanayinin Kısa Tarihçesi

Osmanlı Devleti'nde ilaç hazırlama ve satma işiyle uğraşan esnaf, kökçü veya aktar olarak da bilinen attarlardır. Bunların bir kısmı gezici iken toptancılar *Mısır Çarşısı*'nda satış yaparlar. Modern anlamda eczanelerin ortaya çıkması ise 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlar. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerî hekim ve eczacıların etkisiyle de Osmanlı eczanelerinin sayısı artar. Eczane dükkânları, biri müşteri kabul kısmı diğeri ise ilaç hazırlama işlemlerinin yapıldığı laboratuvar olmak üzere iki bölümden oluşur. Hekimler tarafından verilen formüle göre kişiye özel biçimde hazırlanan majistral ilaçların kullanıldığı bu dönemde eczacılar henüz Avrupa malı hazır ilaçlarla karşılaşmazlar.⁸

5 Baytop, *Eczacılık*, s. 386.

6 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1970, s. 200-205.

7 Arthur Daemmrich ve Mary Ellen Bowden, "A Rising Drug Industry: Pharmaceuticals Since 1870", *Chemical and Engineering News*, C 83, S. 25, 2004, s. 28-35.

8 Baytop, *Eczacılık*, s. 387-388.

Tıbbi müstahzar denilen hazır ilaçların tedavi alanına girmesi, 1820'lerde Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinden ithal edilen birkaç ilacın İstanbul'daki eczanelerde satılması ile başlar. 1850'lere gelindiğinde bu sayı 15'i; 20. yüzyılın başında ise 100-120'yi bulur. Hazır ilaçların halk ve doktorlar arasında rağbet kazanmasına paralel olarak Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hazır ilaç üretimine dair ilk girişimler, eczanelerde ortaya çıkar. İstanbul'da hazır ilaç yapımı ilk kez 1833'te Beyoğlu'nda açılan ve eczacı Noel Canzuch'a ait *İngiliz Eczanesi*'nde başlar.⁹ Bu eczanede 25 kadar hazır ilacın üretildiği bilinir. Eczane işletmeciliği ve ilaç yapım işinin gayrimüslim eczacıların egemenliğinde olduğu¹⁰ bu yıllarda ecza ticareti yapan ecza depolarının sahipleri arasında da Müslüman-Türklerin sayısı son derece azdır. Hazır ilaç üreten ilk Türk eczacı, 1880'de açtığı eczanesinin laboratuvarında üretime başlayan Hacı Hamdi Bey'dir.¹¹ Eczane laboratuvarlarının dışında küçük bir imalathanede hazır ilaç üreten ilk eczacı ise Ethem Pertev'dir. Kendisi aynı zamanda komprime üretimini başlatan ilk Müslüman-Türk eczacı ve laboratuvar sahibidir.¹² Bununla birlikte İstanbul eczanelerinin vitrinlerini ithal hazır ilaçların süslediği ve Osmanlı pazarını adeta istila ettiği bu dönemde İstanbul eczacılarının ürettiği hazır ilaçlardan ikisi –Ethem Pertev tarafından yapılan *Pertev Şurubu* ile Ali Süreyya tarafından yapılan *İksir-i Süreyya*- oldukça ün kazanarak dış piyasalara yönelir.¹³ Bu dönemde İstanbul eczacılarının yaptığı ilaçlar,

9 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Halil Tekiner, *Osmanlı Eczacılığında Bir Kilometre Taşı: İngiliz Eczanesi*, İstanbul, Osmanlı Bilimi Araştırmaları-Asuman Baytop Armağanı, C XI/S. I-II, 2010, s. 259-272.

10 Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'nin Eczacı Sınıfı'ndan ilk 25 yılda 348 eczacı diploma alır. Bunların 28'i Müslüman, 51'i Musevi, 133'ü Rum ve 136'sı Ermeni'dir. Başka bir deyişle mezunların yaklaşık olarak %8'i Müslümanlardan oluşurken %92'si gayrimüslimlerden oluşur. Bu istatistiklere paralel olarak da İstanbul'da özel eczane sahipliğine azınlıklar egemen hale gelir. Bkz. Üveis Maskar, *Türkiye'de Sivil Eczacılık Mektebinin Açılışından Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalara ve Son Yıllardaki İnkışafına Toplu Bir Bakış*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1957, s. 6.

11 Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s. 234-235 ve 324; Turhan Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, Bayer Yayını, İstanbul 1997, s. 12-13, 15 ve 112.

12 Türkiye'de eczacılık tarihinin en önemli isimlerinden olan Edhem Pertev Bey'in Aksaray'daki eczanesi 1954 yılına kadar yaşatılmıştır. Bkz. Mert I , *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, C 1, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 1997, s. 84-85; "Etem Pertev İthifali", *Farmakolog*, C 4, S. 5, Mayıs 1934, s. 847.

13 Baylav, *age.*, s. 239; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul

Avrupa ilaçlarının kopyası olan ve yapımı özel bir teknik gerektirmeyen basit preparatlar ile bazı ünlü hekimlerin kullandığı formüllerin müstahzar ilaç haline getirilmesiyle elde edilir. Ayrıca eczacılar, yaptıkları hazır ilaçlarda yerli girdileri hemen hemen hiç kullanmazlar. Yerli bitki ve ürünleri Osmanlı döneminde daha ziyade aktarlar kullanır.¹⁴

Öte yandan 19. yüzyılın ortasından itibaren doktorların ve halkın hazır ilaçlara yönelik ilgisi giderek artar ve hazır ilaçların kullanımını yaygınlaştırır. Bu eğilimin iki nedeni vardır. İlki, her bir hasta için özel olarak ilaç düzenlemenin doktor açısından zor bir iş olmasıdır. Hastaya özel reçete düzenlendiğinde de ilaçların eczacı tarafından hazırlanması, belli bir bekleme süresini gerektirir. İkincisi ise doktorun tertip ettiği ilacın, eczacı tarafından reçeteye uygun olarak yapılabileceğine dair doktorlar ve halk arasında yayılan kuşku ve söylentilerdir.¹⁵ Doktorların ve halkın Avrupa malı hazır ilaçlara rağbeti arttıkça hazır ilaçların sayısı artar; eczacıların sağlık hizmetlerinin sunumunda üstlendikleri rol de ciddi bir dönüşüme uğrar. Reçete sahibine süslü vitrininden hazır ilacı vermekle yetinen eczacılar açısından eczacılık, bakkallıktan pek farksız bir hal alır. Havanını eline almayı bırakan eczacılar, ilaç yapan kişiler yerine ilaç satan kişiler haline gelirler.¹⁶ Başka bir deyişle ilaç reçete etme anlamında doktorların işi kolaylaştıkça eczacıların işi güçleşir. Piyasaya her gün yeni ilaçların çıktığı ve kitle iletişim araçlarının ilaç reklamlarıyla süslendiği, ilacın önemli bir ticaret sahası haline geldiği¹⁷ bu süreçte dönemin eczacılarından birinin de belirttiği gibi “*Dünyada hiçbir devirde bu kadar bol ve bu kadar mütenevvi müstahzarat görülmemiştir. Bir eczanenin bunlardan yalnız örnek olarak bulundurması bile mühim bir sermaye, mühim bir yer, mühim bir iş, mühim bir hesap ve kitab meselesidir*”.¹⁸

2001, s. 132. Osmanlı döneminin ilk yerli müstahzarlarından olan bu iki ilaç, Türkiye'nin ilk eczacılık tarihi müzesi olan ve 1960 yılında Prof. Dr. Burhan Baytop tarafından İstanbul Üniversitesi'nde kurulan Türk Eczacılık Tarihi İhtisas Müzesi ilaç koleksiyonunda yer almaktadır.

14 Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 22.

15 Baytop, *age.*, s. 13-14; “Sıhhat Vekâletinden izin almadan hazır ilaç yapmak yasak”, *Son Posta*, 15 Nisan 1937, s. 1.

16 Turhan Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, Bayer Yayını, İstanbul 2006, s. 48-49.

17 Dr. Ekrem Emin, “Tıbbi müsahabe-Tedavide ilâcın kıymeti”, *Akşam*, 7 Kasım 1929, s. 6.

18 “Bir reçete için biri başka diğeri ücret isteyen eczahaneler olabilir mi?”, *Haber-Akşam Postası*, 15 Ocak 1939, s. 3.

Öte yandan artan hazır ilaç tüketiminin çok büyük bir bölümü, Cumhuriyet dönemine kadar ithalat yoluyla yabancı ülkelerden karşılanır. İlaç yapımında kullanılan bütün etken ve yardımcı maddeler ile ambalaj malzemesinin yurt dışından ithal edilmesi, teknik bilgi ve araç yetersizliği, yeterli işletme sermayesinin bulunmaması, yerli ilaçların doktorlar ve halk nezdinde yeterli derecede güven ve beğeni kazanamamış olması, yerli ilaç üretimini teşvik edecek yasal düzenlemelerin yokluğu gibi nedenlerden ötürü yerli hazır ilaç üretimi yetersiz kalır ve ilaçta ithalata bağımlılık devam eder.¹⁹

Bilim ve eczacılık tarihi ile uğraşan araştırmacılar, hazır ilaçların eczanelerde üretildiği ve 1833-1928 yılları arasını kapsayan bu ilk dönemi *eczane dönemi* olarak nitelendirirler. Cumhuriyetin kuruluş döneminde Lozan Antlaşması'nın gümrüklerle ilgili kısıtlayıcı hükümleri dolayısıyla 1928 yılına kadar herhangi bir sektöre yönelik gümrük vergisine dayalı korumacılık tedbirleri uygulanamaz.²⁰ Ancak 1928 yılı itibariyle hem gümrük vergisiyle ilgili kısıtlayıcı hükümlerin ortadan kalkması hem de eczacılık mesleği ve hazır ilaçların üretim ve ithalatına ilişkin olarak yapılan yasal düzenlemelerin etkisiyle milli tıbbi müstahzar kavramının öne çıktığı bir dönem başlar. 1910'lerden beri İttihatçı ve Kemalist hükümetler tarafından sistematik biçimde uygulanan milli iktisat politikasının etkisiyle özellikle 1930'lar boyunca yerli ilaç üreticilerinin devlet eliyle açıkça desteklendiği görülür. 1928-1954 yılları arasını kapsayan bu ikinci dönem, hazır ilaçların laboratuvarlarda üretilmesinden dolayı *laboratuvar dönemi* olarak nitelendirilir. Hazır ilaçların eczaneler ve laboratuvarlar yerine fabrikalarda üretilmeye başlanması ise 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir. 1950'lerde iç pazarın büyüklüğü ilaç sektöründe üretimi kârlı kılacak ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekebilecek düzeye ulaşmış durumdadır.²¹ Marshall Planı sayesinde yerli-yabancı sermaye ortaklığı ile Türkiye'nin ilk modern ilaç fabrikası olan *Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'nın*²²

19 Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, s. 48-49.

20 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 10-11.

21 Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 101.

22 İzmir tarihi, eczacılık tarihi ve ilaç sanayi açısından çok önemli bir yere sahip olan Eczacıbaşı ailesinin ilaç üretme girişimi Süleyman Ferit [Eczacıbaşı] Bey'in İzmir'deki Eczahane-i Umumi'de çeşitli preparatlar üreterek başlar. Süleyman Ferit Bey, Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olduktan sonra İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'ne Eczacı Moiz Santo Efendi'nin yerine, 21 yaşındayken baş eczacı olarak atanır. 1911 yılında daha sonra İzmir'in simgesi haline gelen Şifa Eczahanesi'ni işletmeye başlayan Süleyman Ferit Bey'in Eczahane-i Umumi'de ürettiği ilk preparatlar arasında Diapasme Ferit, Ferit Kuvvet İksiri, Ferit Kuvvet Şurubu, Ferit Hapları, Katran Ferit, Ferit Kına Kına Hülâsası ve Ferit

faaliyete geçtiği *fabrika döneminde* ilaç üretimi zanaattan sanayiye dönüşmeye başlar. Demokrat Parti iktidarı sırasında yürürlüğe giren 23.01.1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile sektöre yabancı sermayenin girişi daha da hızlanır. 1970 yılında antibiyotik üretiminin yapıldığı tesisin açılması ile birlikte Türkiye’de ilaç etken maddesi üretimi de başlamış olur. Öte yandan fabrikalaşmanın ve ilaç üretiminde modern tekniklerin kullanılmaya başlanmasından yaklaşık 30 yıl sonra yerli firmaların çoğunluğunun, yabancı firmaların ilaçlarını lisans altında üretme yoluna gittiği görüldüğünden 1984 sonrası dönem, *lisans dönemi* olarak isimlendirilir.²³

Eczaneler, Depolar ve İlaçlarla İlgili Hukuki Düzenlemeler

Hükümet hem millî iktisat politikasının bir gereği olarak hem de halkın yaşam koşulları ve satın alma gücünü dikkate alarak 1926’da ilaç etken maddelerinin ithalatını serbest bırakırken ülkede üretilmesi mümkün ve etkisi şüpheli olan bazı yabancı hazır ilaçların ithalatını yasaklar.²⁴ Bu bağlamda biri ithalatına izin verilen 675 ilacı kapsayan ve diğeri ithalatı yasaklanan 308 ilacı kapsayan iki liste yayınlanır.²⁵ Resmi dispanser ve eczanelere alınması gereken ilaç ve tıbbi gereçlerin bile büyük kısmının ithal edildiği bu dönemde hükümetin, yabancı ilaç üreticileri karşısında yerli ilaç üreticilerini himaye etmeye dönük bir politika benimsemesiyle birlikte 1930 yılından itibaren sadece Türkiye’de üretilmeyen ilaç ve tıbbi malzemelerin ithalatına izin verilir.²⁶ İthal ilaçlara olan güvenin tam olduğu ve Türklerin, Avrupa ayarında hazır ilaç üretmesinin mümkün olmadığına dair kanının oldukça yaygın olduğu bu yıllarda alınan bu kararlar bir taraftan alım gücünün düşük olmasından ötürü her şeyin en uygun fiyatlısını arayan ve halen koca karı ilaçlarını kullanmaya eğilimli olan Anadolu halkı için yerli ve düşük fiyatlı ilaç kullanımının teşvik edildiği diğer taraftan da yerli üreticinin korunduğunu ileri sürmek mümkündür.

Kıl Düşüren Taharat Pudrası gelir. Müstahzar çeşidinin çoğalması ve itriyat alanında yaptığı başarılı çalışmalar Süleyman Ferit Bey’i İzmir’de bir laboratuvar kurmaya teşvik eder ve 1952 yılına kadar burada ilaç üretmeye devam eder. Ancak oğlu Nejat Eczacıbaşı’nın Eczacıbaşı İlaç Fabrikası’nı açmasının ardından bazı müstahzarların üretimini fabrikada gerçekleştirir. Bkz. Sandalcı, *age.*, s. 80-83.

23 Baytop, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 67-68.

24 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, C 3, 14.05.1928, s. 135.

25 Baylav, *age.*, s. 401-405; Baytop, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 28.

26 “Yerli ilaç kullanılacak”, *Akşam*, 17 Haziran 1930, s. 3.

Eczacılık ve ilaç alanındaki yasal düzenlemeler bununla sınırlı kalmaz. Dönemin *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili* Refik Saydam, 1861 yılından bu yana eczanelerle ilgili olarak herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamış olmasını eleştirerek yeni bir kanunun gerekliliğini savunur. Bu bağlamda oldukça tartışma yaratan *06.02.1927 tarihli ve 964 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun* yürürlüğe girer. 1927-1954 yılları arasında yürürlükte kalan meslek kanunu, Türkiye’de eczacılık mesleğinin gelişimi ve yerli ilaç sanayinin temellerinin atılması açısından oldukça önemlidir. Öncelikle kanuna dayanılarak eczaneler arasında yaşanan sert rekabeti engellemek için bir bölgede faaliyet gösteren eczane sayısına sınırlama getirilir.²⁷ Kanun eczane sayısını, 10.000 kişiye bir eczane düşecek şekilde belirler. Ancak kanunun uygulamaya konulmasının ardından İstanbul ve diğer bazı büyük şehirlerde, sağlık koşulları dikkate alınarak 5.000 kişiye bir eczane düşecek şekilde planlama yapılır. Bu hesaba göre İstanbul’da 70 eczane açık bırakılması gerekirken 132 eczane bırakılır. İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde kümelenen ve şiddetli bir rekabet altında sağlık hizmeti sunan eczanelerin, Anadolu’nun küçük kasabalarına doğru kaymaya başlamalarında bu kanunun belli ölçüde etkili olduğu kabul edilebilir.²⁸

Esasında eczanelerin tahdidi pek çok Avrupa ülkesinde de uygulanmaktadır. 964 sayılı kanundan yararlanarak açık kalan eczanelerin sahipleri durumdan çok memnun olurken eczanesi kapananlar alınan karardan şikayetçi olur; hatta TBMM’ne kadar gider ancak bir sonuca ulaşamazlar.²⁹ Eczanesi kapatılan 150 eczacı adına Mustafa Kemal Atatürk’e hitaben bir ariza verilir. Bu arizada tahdidin usulüne uygun biçimde uygulanmadığından şikâyet edilir. Tahditten sonra eczanesi açık kalan bazı eczacıların fahiş bedeller karşılığında eczanelerini diğer eczacılara devrettikleri hatta bu işin bir ticaret halini aldığına dair basında haberler çıkmaya başlar.³⁰ Sermayesi olanın

27 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, C 28, 20.01.1927, s. 379.

28 “Eczacılar cemiyeti itirazlara mukabele ediyor”, *Vakit*, 30 Mayıs 1930, s. 3. Anadolu’da eczane sayısının yetersiz olmasından ötürü eczanelerin olmadığı yerlerde ilaçların bakkallarda satıldığı bilinir. Bkz. “Bakkallar röntgen filmi satmalı mı?”, *Akşam*, 5 Eylül 1939, s. 2. Sadece Anadolu’da değil İstanbul’un çeşitli bölgelerinde de bakkalların ilaç satması karşılaşılan ancak engellenemeyen bir durumdur. Bkz. “Bakkal mı, eczahane mi?”, *Son Telgraf*, 21 Mart 1937, s. 4; “Bakkallar ilaç satmayacakmış”, *Tan*, 22 Mart 1937, s. 2.

29 “Eczacılar eğer dikkat etmeseler doktorlar her gün adam mı öldürecekler?”, *Vakit*, 27 Mayıs 1930, s. 3.

30 “Türkiyede eczacılık mesleği ölüyor mu?”, *Vakit*, 14 Ocak 1930, s. 3; “Eczaneleri kapanan eczacıların Gazi Hz. ne şikâyeti”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1930, s. 2.

İstanbul'da yeni eczane açamadığı, eczanesi olanın da kâr oranından şikâyet etmeye devam ettiği 1930'larda tahdit meselesi etrafındaki tartışmalar gün geçtikçe artar.³¹

*Türk Farmakoloğ Birliği*³² temsilcisi, eczacılık mesleğinin gelişmesine katkı sağlayacağı iddia edilen kanunun getirdiği eczane sınırlamasını eleştirerek sivil eczacı adaylarının Eczacı Mektebi'ne girmek istemediklerini belirtir.³³ Buna göre mektebe girenlerin asıl gayesi, eczane işletmeciliği olmasına rağmen mezun olan genç bir eczacının ya hazır bir eczaneyi devren satın alması ya da eczacının vefatı halinde vekaletle başvurarak eczaneye talip olması gerekir.³⁴ Eczane sayısına getirilen sınırlamanın sadece İstanbul'da değil tüm ülkede uygulanması nedeniyle daha ziyade halkın zarar gördüğünü iddia eden bazı doktorlar da tartışmaya taraf olurlar. İstanbul'a yakın kentlerde bile sadece bir eczananın bulunmasının halkın ilaca ulaşması açısından oldukça sakıncalı olduğu ve eczacılık mesleğinin önemini kaybettiğini iddia edenlerin karşısında tahdidin faydalı olduğu ve mektebe olan ilgiyi azaltmadığını savunan yetkililer ve doktorlar da bulunur.³⁵ Eczacılık mesleğinin, ticaretin ince ve maliyeti minimize etmeye dayanan hesaplarının yerine bilimsel ve ahlaki bir yaklaşıma sahip olması gereken bir meslek olduğunu savunan tahdit yanlısı bazı doktorlar, eczane sayısına getirilen sınırlama sayesinde eczacının ucuz ilaç peşine düşmeden yüksek kârla çalışabileceğini ve halka

31 "Patentli ilaçlar: Doktorlar eczacıların iddialarına cevap veriyorlar", *Vakit*, 22 Ocak 1930, s. 3. Eczane tahdidinin Eczacı Mektebi'ne olan ilginin azalmasına neden olduğu iddiaları, mektebin eğitim süresinin üç yıldan iki yıla indirilmesi önerisi ile ilişkilendirilir. Bkz. "Eczacı mektebi- Tahsil müddeti iki seneye mi indirilecek?", *Vakit*, 24 Kasım 1929, s. 6.

32 1909 yılında Türk eczacılar tarafından Devlet-i Osmaniye Eczacıları ismi ile kurulan ve 1924'te Türkiye Eczacıları Cemiyeti adını alan meslek örgütünün sadece eczane sahibi eczacıları üye olarak cemiyeti kabul etmesi üzerine tepki olarak 1930 yılında faaliyete geçen Türk Farmakoloğ Birliği, eczane sahibi olsun olmasın tüm eczacıları, depocuları, laboratuvar sahipleri ve asker eczacıları bir araya toplayan bir meslek örgütüdür. Birliğin 1931 yılı itibarıyla 800 üyesi bulunur. Bkz. Eyüp Talha Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin Özetli Bibliyografyası ve İncelemesi*, Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği Yayını, İstanbul 2016, s. 7; *Farmakoloğ*, C. 2, S. 9, Eylül 1932, s. 512; *Farmakoloğ*, C. 1, S. 10, Ekim 1931, s. 286-287; "Eczacılar dün toplandılar-Eczane sahibi olmayınlar neden aslı aza olamıyorlar", *Vakit*, 1 Şubat 1930, s. 1 ve 4.

33 "Doktorlardan sonra bir dert daha!: Eczanelerin tahdidi eczacılığı tehlikeye koydu", *Yarın*, 22 Mayıs 1930, s. 1 ve 5.

34 "Eczacılar: Son zamanlarda mesleğe girenler gitgide azalıyor", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1930, s. 2.

35 "Eczanelerin tahdidi doğru değildir! Önü kapanmış bir mesleğin müntesiplerinin çoğalması hayretle karşılanacak bir şeydir", *Vakit*, 16 Ocak 1930, s. 6.

kaliteli ilaç satabileceğini belirtirler. Tahdit öncesinde eczacılar arasındaki rekabetin onları halka ucuz ve bazen sağlığa zarar verebilen mal satmaya teşvik ettiğini belirterek tahdidin gayesinin, eczacılar arasında rekabeti azaltarak kaliteli ilaç satışını teşvik etmek olduğunu iddia ederler. Zaten kapatılan eczanelerin çoğunun aktar dükkanından farksız olduğu da iddialar arasındadır.³⁶

Ecza deposu sahiplerinin de dahil olduğu tahdit tartışmalarında tanımış bir ecza deposu sahibi, bazı eczacıları yüksek kazanç elde etmek için düşük kaliteden ucuz ilaç yapmakla suçlar. Ecza depolarının, eczacıların istedikleri kalite ve markada ilaç getirmekle sorumlu olduklarını; ilaçları Avrupa'dan kapalı olarak getirip kapalı olarak sattıklarını belirtir. İlaçların başka maddelerle karıştırılması ihtimaline karşı da depodan alınan ilacın gözü kapalı satılmaması, muayene ve tahlilinin eczacı tarafından yapılması gerektiğini söyleyerek eczacıların sorumluluğuna dikkat çeker.³⁷ Tartışmaya müdahil olanlardan biri de *Türkiye Eczacılar Cemiyeti*'dir. Aynı zamanda Tokat mebusu olan Cemiyet Reisi Hüseyin Hüsnü Bey, eczaneler arası rekabeti azaltan bu karar sayesinde eczacılığın modernleşeceği ve milli müstahzar üretiminin yaygınlaşacağını savunur; mektepten yeni mezun olan eczacılar için Anadolu'da 150'den fazla eczane açacak yer olduğunu belirtir.³⁸ Tartışmaların hararetinin giderek artmasına paralel olarak gazetelerde halktan gelen ve tahditten memnun olunmadığını belirten mektuplar da yayınlanır.³⁹ Benzer şekilde basın, tahdit nedeniyle eczanesi kapanan ve geçinemediğini anlatan eczacı okurlardan gelen mektuplara da kayıtsız kalmaz.⁴⁰

Eczone tahdidi modern ülkelerin neredeyse hepsinde uygulanmasına karşın Türkiye'de eczane tahdidi sürecinin yönetiminde bazı zafiyetlerin yaşandığını gazetelere yansıyan haberlerden takip etmek mümkündür. Esasında tahditten yaklaşık bir buçuk sene öncesinde hem eczacılar hem de diğer ilgililer,

36 “Tahdidin gayesini anlamıyanlara icap ederse bunu şiddetle anlatmalı!”, *Vakit*, 17 Ocak 1930, s. 3 ve 4; “Eczanelerin tahdidi münakaşası devam ediyor: Eczacıların Niyazi İsmet Beye verdikleri cevap”, *Vakit*, 18 Ocak 1930, s. 3.

37 “Ecza deposu sahipleri de münakaşaya karışıyor: Depocular, kabahati eczacılara yüklemekte idirler”, *Vakit*, 19 Ocak 1930, s. 3.

38 “Eczacılık tahdit yüzünden sönüyor mu?”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1930, s. 3; “Eczacılar cemiyeti itirazlara mukabele ediyor”, *Vakit*, 30 Mayıs 1930, s. 3; “Eczacılık-Cemiyet reisi, tehlike yok, diyor”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1930, s. 2.

39 “Eczaneler meselesi etrafında iki mütalea daha”, *Vakit*, 29 Ocak 1930, s. 3.

40 “Bir Eczacı Halini Anlatıyor”, *Son Posta*, 13 Aralık 1930, s. 5.

eczane tahdidine ilişkin bir düzenlemenin yapılacağını tahmin etmektedir. Kapatılacak olan eczanelerin sahiplerine önceden haber verilmesi ya da kapatılacak olan eczanelerin sermayelerinin, açık kalacak olan eczanelerin arasında paylaştırılması gibi usuller uygulanabilmiş olsa piyasadan çekilmek zorunda kalan eczacıların ve halkın mağduriyetinin belli ölçüde önüne geçilebileceği iddia edilir. Bu bir buçuk yıllık süreçte kamu görevlilerinin yeni eczanelerin açılmasına kayıtsız kalmaları da eleştirilerden biridir. Ayrıca tahdit öncesinde ilaç fiyatlarının bir tarife ile henüz belirlenmemiş olması nedeniyle eczacılar arasında rekabetin görece azalmasının, ilaç fiyatlarında artış yönünde bir eğilim yaratmış olması muhtemeldir.⁴¹ Bu koşullarda eczane tahdidi ve ilaç tarifelerini bir arada uygulayan modern ülkelerden farklı olarak Türkiye’de tarifersiz bir eczane tahdidinin yapılması nedeniyle ilaç fiyatlarını öteden beri yüksek bulan halkın, birbirinden farklı fiyatlar uygulayan eczacılara olan güveninin azalması kaçınılmaz olur.⁴²

Eczaneler kanun gücüyle kapatıla dursun *Sıhhiye Müdüriyeti* yetkililerince yapılan denetimlerde kapatılan eczanelerden bazılarının kanuna aykırı biçimde gizlice ilaç satmaya ve reçete karşılığı ilaç yapmaya devam ettikleri anlaşılır. Beyoğlu’nda bulunan ve kapatılmasına karar verilen *Matkoviç Eczanesi*, Galata’da *Yorgi Apostolidi Eczanesi*, Şişli’de *Mısırlıyan Eczanesi* ile Kadıköy ve Bakırköy’de bulunan birer eczanenin sahipleri, yapılan denetimler sırasında suçüstü yakalanır. *Matkoviç Eczanesi*’nin sahibi mahkemeye verilmesine rağmen ikinci kez suç üstü yakalandığından aleyhinde açılan dava sayısı ikiye yükselir.⁴³ Eczanesi kapatılan eczacıların başvurduğu yasadışı yollar bununla sınırlı kalmaz. Bazı aktarların kaçak ilaç sattığının anlaşılması üzerine Sıhhiye Müdüriyeti yetkilileri tarafından İstanbul’daki bütün eczanelere yönelik olarak genel bir denetim gerçekleştirilir. Denetimlerde yetkisi olmadığı halde ilaç satan hatta doktor reçetesi üzerinden majistral ilaç yapan 24 kişi suçüstü yakalanarak adliyeye sevk edilir. Bu şekilde kaçak ilaç satanların hemen hepsinin eczane tahdidinden ötürü eczanesi kapatılan diplomalı eczacılardan oluştuğu anlaşılır. Belli ki İstanbul’dan ayrılmak

41 “Hakikat acıdır! –Eczanelerin tahdidi fena olmuştur”, *Yarın*, 26 Mayıs 1930, s. 1 ve 3; “Eczacılar eğer dikkat etmeseler doktorlar her gün adam mı öldürecekler?”, *Vakit*, 27 Mayıs 1930, s. 3.

42 “Eczanelerin tahdidi - Her memlekette tahdit olduğu doğru değil”, *Yarın*, 27 Mayıs 1930, s. 3.

43 “Eczacılar dün toplandılar”, *Vakit*, 29 Aralık 1929, s. 4; “Mahkemeye verilen eczacılar kimler?: Eczanelerin tahdidi kanununa muhalefet eden var”, *Vakit*, 30 Aralık 1929, s. 3; “Bu nasıl iş?: Mahkemeye verilen eczaneler gizli ilaç yapmakta devam ediyorlar”, *Vakit*, 7 Ocak 1930, s. 3.

istemediği için Anadolu'da eczanesi olmayan yerlerde eczane açmayı tercih etmeyen, tahdit sonrası açık kalan eczanelere ortak olmak istemeyen veya ortak olacak kadar sermayeye sahip olmayan eczacılar, görünüşe göre aktar olan bu dükkânlarda –yetkililer tarafından tespit edilene kadar- eczacılıkla ilgili işleri yapmaya devam ederler.⁴⁴

Öte yandan 964 sayılı kanunun birinci maddesine göre eczane açabilmek için Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi diplomasına sahip olmak, Türk olmak ve ülkede açılmasına izin verilmiş eczanelerden birinde iki yıl çalışmış olmak gerekir. Kanunun eczane açma hakkını diplomalı Türk eczacıların tekeline bırakmasının ardından gayrimüslim eczacılar, eczane açma ve işletme imkânından yoksun kalırlar. Bununla birlikte kapatılmasına karar verilen 90 eczanenin sahibinin tamamına yakını gayrimüslim iken başka bir yere nakledilecek olan 17 eczanenin sahibinin ise birkaç kişi haricinde tamamı Müslüman-Türklerden oluşur. Bu bağlamda 964 sayılı kanun ile eczacılık mesleğinin millileştirilmesine dönük bir hamle de yapılmış olur.⁴⁵ Eczanesi tahdit dolayısıyla kapatılan gayrimüslim eczacıların bir kısmının tekrar eczane açabilmek için Anadolu'nun herhangi bir şehrine gitmeyi kabullenmiş oldukları anlaşılır. Birkaç yıldır yapılmayan ihtida işlemlerinin 1929 yılı itibarıyla tekrar kabulüne başlanması, onların imdadına yetişir. Din değiştirmek maksadıyla resmi makamlara başvuran ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan 405 kişilik gayrimüslim grubunun içinde 964 sayılı kanunun hükmü gereğince eczanesi kapanan ancak Anadolu'ya giderek eczane açmak isteyen Ermenilere rastlanır.⁴⁶

Eczanelerin tahdidine yönelik sürecin dolaylı yollardan Türkiye'de yerli ilaç üretimini ve ecza ticaretini teşvik edici bir etki yarattığını ileri sürmek mümkündür. Şöyle ki, tahditten dolayı eczanesi kapatılan veya eczacı diplomasına sahip olmasına rağmen eczane açamayanlar arasında hazır ilaçların yapıldığı laboratuvar ve ecza ticaretinin yapıldığı ecza deposu açma eğilimi artar.⁴⁷ Ancak küçük sermaye ile yerli ilaç üreten laboratuvar sahiplerinin yabancı ilaç üreticileri karşısında, ecza deposu açanların da piyasaya egemen olan büyük ecza depoları karşısında şiddetli bir rekabete maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

44 “Aktarlık yapan eczacılar – Müsaadesiz ilâc yapanlar hep eczacı imiş”, *Haber-Akşam Postası*, 18 Şubat 1935, s. 3.

45 Baylav, *age.*, s. 441-443.

46 “İhtida edenler birkaç ay içinde (400) ü buldu”, *Vakit*, 24 Eylül 1929, s. 2.

47 Kocacık, *age.*, s. 7.

İlaç piyasasının taraflarından biri de ecza depolarıdır. Osmanlı döneminden bu yana bazı büyük ecza depoları, ecza ticaretine egemen durumdadır. Ecza maliyetlerinde bir artış olduğunda fiyatı arttıran depolar, alış fiyatı düştüğünde sattıkları eczanın ve ilaçların fiyatını genellikle düşürmezler. Depocuların oligopolist tutumu karşısında eczacıların çaresiz kaldığı bilinir. Depoya gelen ilaçların yeterince kontrol edilmediğini iddia eden eczacılar, depodan aldıkları ürünün kalitesinden emin olamamaktan şikâyetçidir.⁴⁸ Depoları belli kalitede ilaç getirtmeye zorlamak gerektiği konusunda ısrarcıdır.⁴⁹ Bu nedenlerden ötürü 964 sayılı kanunun kabulünden kısa bir süre sonra yürürlüğe giren *12.03.1927 tarihli ve 984 sayılı Eczayı Tıbbiye Depoları Kanunu* ile ecza ticarethanelerinin ancak *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti*'nden⁵⁰ alınan izin ile açılması kabul edilir. Eczane açmaya yetkili olanlar, ecza deposu açma hakkına sahiptir. Ancak meslekten olmayanların ecza ticareti yapmak istedikleri taktirde bir eczacıyı mesul müdür olarak deponun yönetimine getirmeleri gerekir. Kanunun yürürlüğe girdiği yılda ecza deposu sayısı bilinmemekle birlikte kanunun kabulünün ardından ecza depolarının sayısı hızla azalır. 1935 yılında 39 iken ertesine sene 36, 1937'de 18 ve takip eden iki yıl içerisinde 16 olur.⁵¹

Öte yandan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da piyasaya egemen olan ecza depoların oligopolistik tutumu devam eder. *Eczayı Tıbbiye Tacirleri Cemiyeti*, bütün ecza depolarına bir genelge göndererek ilaçların Cemiyet tarafından tespit edilen tarife üzerinden satılmasını ister. Tarifeye uymayan depolara ilaç verilmemesi yönünde ilaç fabrikaları ile fabrika temsilcileri uyarılır. Anlaşılan o ki bazı ecza deposu sahiplerinin piyasada tutunabilmek adına eczacılara daha düşük fiyattan ilaç satması, büyük depoları rahatsız eder. Kârını maksimize etmek isteyen depolar da aralarında anlaşarak bir tarife hazırlar ve tarifede yazan fiyattan daha düşük bir fiyatla ilaç satılmamasına karar verirler. Ecza depolarının bu tutumunu ihtikâr olarak değerlendiren

48 “Doktorlardan sonra bir dert daha!: Eczanelerin tahdidi eczacılığı tehlikeye koydu”, *Yarın*, 22 Mayıs 1930, s. 5.

49 “Eczanelerin tahdidi münakaşası devam ediyor: Eczacıların Niyazi İsmet Bey'e verdikleri cevap”, *Vakit*, 18 Ocak 1930, s. 3.

50 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı kanun ile kurulan 11 vekâletten biri olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ayten Altıntaş-Sema Yılmaz, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi>, son erişim tarihi: 16.04.2023.

51 Baylav, *age.*, s. 448-449.

eczacılar, Refik Saydam'ın İstanbul'da bulunduğu sırada vekil ile görüşerek ecza depolarının tröstleşme yolunda olduğunu belirtir ve kendisinden yardım isterler.⁵²

984 sayılı kanunun kabulünden sonra eczacıların depolarla ilgili olarak öne çıkan şikâyetlerinden biri de kanuna aykırı olmasına rağmen perakende ilaç satışına devam etmeleri hatta halkın reçetesinde yer alan ilaçları, eczaneye verdikleri fiyattan daha düşük bir fiyatla halka satmalarındır.⁵³ Eczane sayısının fazla fakat depo sayısının az olduğu, ecza depolarının eczanelere ancak ilaç yetiştirebildiği ve halk tarafından pek tanınmadığı yıllarda perakende satışla pek karşılaşılmaz. Ancak eczane sayısının azalması ile halk, depoları tanımaya başlar.⁵⁴ Depoların eczanelere ve halka aynı fiyattan ilaç satması eczacı kârını ortadan kaldırdığından eczacılar, halkın majistral ilaçlar haricinde neredeyse eczaneye uğramadığı, müstahzar ilaçları depolardan yarı fiyatına bile alabildiğinden şikâyet ederler. Depo sahiplerinin bazıları ise eczane tahdidi ve depoların halka hatta doktorlara perakende satış yapmasının yasaklanması nedeniyle ilaç fiyatlarının %10-90 oranında yükseldiğini iddia ederler.⁵⁵ Başka bir deyişle Türkiye ilaç piyasasında fiyatların yüksek olmasını, taraflardan her biri diğerinin –kendince hatalı kabul ettiği– satış stratejisi ile ilişkilendirir. Perakendecilik yapan depolara karşı açılan savaş nedeniyle bazı ecza depoları hakkında dava açılrsa⁵⁶ da depoların perakende satış yapmaları ve reçetesiz ilaç tertip etmeleri müzmin bir sorun olarak önemini korumaya devam eder.⁵⁷

Bunun üzerine *Türk Farmakoloğ Birliği*, piyasanın önde gelen ecza depolarının sahipleri –Paralli, *Zaman Ecza Deposu*'nun sahibi Antuvan, Memduh ve Ali Rıza, *Şark Ecza Deposu* adına Hasan Bey, *Türkiye Ecza Deposu*'nun sahibi Ohanidis, Mazon, *Yani Ecza Deposu*'nun sahibi Niyego ve Siraben Basat- ve eczacılar arasında olağanüstü bir toplantı düzenler. Hayli hararetle geçen

52 “Ecza tröstü mü?: Eczacılar sıhhiye vekiline şikâyet ettiler”, *Akşam*, 8 Nisan 1929, s. 1.

53 “Umumi Kongre”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 9, Eylül 1932, s. 520; “Eczacılar dün toplandılar”, *Vakit*, 29 Aralık 1929, s. 4; “Hazır ilâçlarda pahalılık: Bandrollere fazla fiyat mı yazılıyor?”, *Haber-Akşam Postası*, 11 Ekim 1938, s. 2.

54 “Perakende Satış ve Sebepleri”, *Farmakoloğ*, C 5, S. 1, 1 Ocak 1935, s. 16-19

55 “Eczaneler depo sahibinin fikrini kabul etmiyorlar”, *Vakit*, 23 Ocak 1930, s. 4; “Patentli ilaçlar: Doktorlar eczacıların iddialarına cevap veriyorlar”, *Vakit*, 22 Ocak 1930, s. 3; “Eczaneler satış yapamıyorlarmış”, *Son Posta*, 11 Aralık 1935, s. 2.

56 “Ecza depoları”, *Vakit*, 3 Ocak 1930, s. 3.

57 Hasan Mehmet [Derman], “Perakende Satış-I”, *Farmakoloğ*, C 2, No: 4, Nisan 1932, s. 429-431.

toplantıda perakende satışı haklı görenlerin, daha ziyade 2.000-3.000 TL gibi küçük bir sermaye ile deposunu açmış ve piyasada tutunabilmek için bu yöntemi kullanmayı kaçınılmaz görenlerden oluştuğu anlaşılır. Bunlar, büyük depolardan aldıkları ilaçları halka satarak ecza deposu adı altında bir nevi eczane işletmeciliği yaparlar. Piyasanın büyük bir kısmına egemen olan büyük sermayeli depolar, eczane sahiplerinin kaygılarını ve eleştirilerini haklı bulduklarından sorunun çözüme kavuşması için depoların kanuna uygun davranmalarını gerekli ve yeterli görürler.⁵⁸ Toplantı sonucunda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti nezdinde girişimde bulunmak suretiyle perakende satış yapmaya devam eden ecza depolarının cezalandırılmasının gerekliliğine karar verilir.⁵⁹ Yapılan cürmü meşhurlar sayesinde *Mehmet Galip Ecza Deposu*, *Mazon Batoj Ecza Deposu*, *Pera Ecza Deposu*, *Yafet Ecza Deposu* ve eczacılıktan depoculuğa geçen *Matkoviç Ecza Deposu* perakende ilaç satarken yakalanır. Üstelik depoların perakende satışını yaptığı ilaçların bir kısmının uyuşturucu madde içeren ilaçlar olduğu anlaşılır.⁶⁰ Birkaç yıl sonra ecza depolarından bazılarının, piyasada azalan ilaçların tamamını düşük fiyattan satın alıp toplayarak sonrasında yüksek fiyattan piyasaya arz ettikleri başka bir deyişle ihtikâr yaptıkları anlaşılır. Alber Niyego, Sahak Panosyan ve Dacat Dırdıryan isimli depo sahipleri hakkında açılan dava sonucunda davalılara para ve hapis cezası verilir.⁶¹ *Türk Farmakoloğ Birliği* bu haberi sayfalarına taşıyarak perakende satış yapan ecza depolarına gözdağı vermeye çalışır.⁶²

Her şeye rağmen depoların perakende satışını tamamen engellemek mümkün olmayınca *Sıhhiye ve İçtima-i Muavenet Vekaleti*, reçeteli veya reçetesiz perakende satış meselesini çözebilmek adına bir karar alır. Buna göre ecza depolarının, müstahzarlar haricinde en az 10.000 TL değerinde tıbbi malzeme bulundurması, satışlarını eczanelerden gelen büyük sipariş listeleri karşılığında sadece eczanelere yapmaları ve 5 Nisan 1936 tarihine kadar ana cadde ve görünür yerlerden arka sokaklara ve han içlerine taşınmaları

58 Hasan Mehmet [Derman], "Perakende Satış-II: Anlaşma ve Çarpışma", *Farmakoloğ*, C 2, S. 5, Mayıs 1932, s. 437-440; "Depolar perakende ecza satabilir mi?", *Milliyet*, 9 Haziran 1932, s. 1; "Umumi Kongre", *Farmakoloğ*, C 2, S. 9, Eylül 1932, s. 513-514.

59 "İlaç satan depolar cezalandırılacak", *Vakit*, 9 Haziran 1932, s. 3.

60 "Mahkemeye Verilen Depolar", *Farmakoloğ*, C 3, S. 15-16, Mart-Nisan 1933, s. 820.

61 "Ecza ihtikârı: Üç depo sahibinin hapsine karar verildi", *Milliyet*, 23 Mayıs 1933, s. 1.

62 "Alber Niyego Efendi ile Diğer İki Depocu Birer Aya Mahkûm Oldular", *Farmakoloğ*, C 3, S 1-2, Ocak-Şubat 1933, s. 611.

gerekmektedir. Küçük sermayeli ecza depolarını piyasadan çıkarmaya ve halkla ecza depolarının iletişim olanaklarını minimize etmeye çalışan yetkililer, karara rağmen perakende satış yapan ecza depoları haklarında kanuni takip başlatılacağı ve ilgililerin cezalandırılacakları konusunda depoları uyarır.⁶³ Vekalet müfettişleri bütün depoları tek tek gezerek şartları sağlayıp sağlamadıklarını kontrol eder.⁶⁴ Sonraki günlerde verilen mühlet dolmasına rağmen tasfiye işlemlerini tamamlayamayan bazı depo sahipleri, depolarını eczane olarak işletmek üzere izin isterler.⁶⁵ Bununla birlikte eczane tahdidinde olduğu gibi ecza depolarının sayıca azalması ile sonuçlanacak bu kararın uygulanması esnasında da bazı suiistimaller yaşanmış gibidir. Ünlü ecza depolarından birinin halen ana cadde üzerinde bulunmasına izin verildiğine dair basına yansıyan haberler dikkat çekicidir.⁶⁶

Perakende satış meselesine benzer biçimde Osmanlı döneminden beri devam eden –özellikle 1930’lar boyunca gündemi oldukça meşgul eden- bir başka sorun da eczacılar arasında haksız rekabeti önlemek amacıyla ilaç fiyatlarını tespit eden bir tarifinin varlığına duyulan ihtiyaçtır. Eczanelerin yerleşim yerleri açısından İstanbul kenti Beyoğlu, İstanbul ve Kadıköy bölgeleri olmak üzere üç bölgeye ayrılmış durumdadır. Beyoğlu, ilaçların en pahalı olduğu eczanelere ev sahipliği yapar.⁶⁷ Vergiler, eczanenin bulunduğu bölgedeki dükkân kiralari, havan ilaçları açısından bakıldığında kullanılan malzemelerin maliyeti gibi faktörler, aynı ilacın farklı eczanelerde birbirinden farklı fiyatlara satılmasına neden olur. İlgililer, majistral ilaçlarda bir dereceye kadar fiyat farklılığını makul karşılamakla birlikte özellikle aynı cadde üzerindeki eczanelerde bile hazır ilaçların farklı fiyatlardan satılması sürekli olarak şikayet konusu olur.⁶⁸ İlaç tarifesinin olmadığı bir durumda bir reçetenin bedelinin eczaneden eczaneye ciddi farklılıklar göstermesi, doğal olarak eczacıların halk nezdinde güven kaybetmesine neden olur. Eczacıların halka pahalı ilaç sattıkları, bir ilacı maliyetinin on misline satmak suretiyle ihtikâr yaptıkları

63 “Ecza depoları gelecek pazardan itibaren yeni talimatname mucibince caddede bulunmayacaklar”, *Haber-Akşam Postası*, 28 Mart 1936, s. 3; “Ecza depoları perakende ilaç satmamak için yerlerini değiştirecekler”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1936, s. 2.

64 “Ecza depoları perakende satış müddeti bitti”, *Kurun*, 6 Nisan 1936, s. 3.

65 “Ecza kodeksi komisyonu”, *Tan*, 14 Mayıs 1936, s. 2.

66 “Doğru mu, değil mi? – Sona kalan bir iş”, *Haber-Akşam Postası*, 9 Ekim 1936, s. 2.

67 “İlaç fiyatlarında: Hükümetin emri ile bütün eczaneler teftiş edilecek”, *Vakit*, 27 Aralık 1929, s. 3.

68 “İlaç fiyatlarındaki farkların sebebi nedir?”, *Son Posta*, 5 Ocak 1938, s. 1 ve 10; “İlaç tarifeleri tadil edilecek”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1936, s. 2; “Birimizin derdi hepimizin derdi-Yine ilaç fiyatları”, *Son Telgraf*, 14 Mayıs 1937, s. 3.

yönünde dedikodular alır yürür. İlaçların tarifeye tabi tutulması, bir reçetenin her eczanede aynı fiyata hazırlanması anlamına gelir.⁶⁹

Eczane sayısında tahdide giden diğer ülkelerden farklı olarak tarifersiz tahdit uygulayan bir ülke olarak Türkiye’de tarifenin gerekliliği açıkça hissedildiğinden ilgililerden oluşan bir komisyon tarafından 1928 yılında bir fiyat tarifesi hazırlanır. Ancak aradan dört sene geçmesine rağmen yürürlüğe konulmaz. Meselenin önemine binaen *Türk Farmakoloğ Birliği*, 1932 yılında bir kez daha depo ve eczane sahiplerinden oluşan komisyon ile görüşerek bir tarife hazırlanmasını sağlar. Tarifenin hazırlanmasında eczacıların kazancı kadar halkın satın alma gücü de hesaba katılır. İlaç fiyatlarını tespit eden tarife, *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekalet*’ne gönderilir.⁷⁰ Tarife komisyonunun hazırlamış olduğu fiyat tarifesinde Türkiye’de satışı konu olan ilaçların fiyatlarının azalmak bir yana arttığını gören vekalet, ülkenin iktisadi koşullarıyla uyumlu olacak yeni bir tarife için hazırlıklara başlar. Bu maksatla bir yandan Almanya, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerdeki konsolosluklar aracılığıyla reçete ve ilaç tarifelerine ilişkin veri toplarken diğer yandan da aynı reçeteyi İstanbul, Ankara, Trabzon, İzmir gibi şehirlerde yaptırarak tarifeye kesin şeklini vermeye çalışır.⁷¹ Ancak 1939 yılı itibarıyla tarife henüz kabul edilmiş değildir. İlaç piyasasında ulusal bir fiyat tarifesinin yokluğu karşısında Adana, Kayseri, Eskişehir, Uşak, Afyonkarahisar gibi kentlerde eczacıların mahalli tarifeler uyguladıkları bilinir.⁷²

Öte yandan hazır ilaçların üretim ve ticaretine ilişkin olarak kabul edilen son hukuki düzenleme *Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti* tarafından hazırlanarak 1916 yılında yürürlüğe giren *Alelumum Eczahaneler Talimatnamesi* olduğundan hükümet, hazır ilaçlarla ilgili düzenlemeler de yapar. İlk olarak *12.04.1924 tarihli genelge* ile yabancı ülkelerde üretilen ilaçların tetkik ve muayene edilmesinin ardından ithalatına izin verilmesi kabul edilir. Ancak hükümet, yerli ve yabancı ilaçlarla ilgili hukuki

69 [Sanal], Ahmet Hamdi, “Yine Tarife”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 12, Aralık 1932, s. 566.

70 “Umumi Kongre”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 9, Eylül 1932, s. 514; “Tarife ve Tarife Komisyonu”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 10-11-12, Ekim-Kasım-Aralık 1934, s. 907-909

71 “İlaç fiyatları Sıhhiye Vekaletince bir tarife ile tesbit ve tahdit ediliyor”, *Haber-Akşam Postası*, 13 Eylül 1936, s. 2; “Eczacılar üzerine tetkikler”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1936, s. 5; “Eczacılar-İlaçların senelik kongresinde ilaçların ucuzluğuna dair mühim görüşmeler yapıldı”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1937, s. 2.

72 Hasan Derman, “Sistemli Çalışmadan Beklediklerimiz (Sistemsizlik-II)”, *Farmakoloğ*, C 9, S. 6-7-8, Haziran-Temmuz-Ağustos 1939, s. 100-101.

düzenlemeleri talimatname ve genelge yerine kanun ile yapmak ister. Bu maksatla 26.05.1928 tarihli ve 1262 sayılı *İспенçiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu* ile yerli ilaç üretimi ve yabancı ilaç ithalatı ruhsatlandırma, kalite, fiyat ve satış yönlerinden *Sıbbiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti*'nin iznine tabi hale getirilir. Hazır ilaç üretiminin yaygınlaştığı, çeşitli gazete ve dergilerin hazır ilaçların reklamlarıyla dolmaya başladığı aynı zamanda halkı aldatmaya yönelik reklamların da giderek arttığı bir ortamda hükümet, söz konusu kanunla denetimsiz üretimin ve ithalatın önüne geçmeyi amaçlar.⁷³ Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından yapılan denetimlerde yerli ve yabancı ilaçlardan beklenen kalitede olmayanlar, piyasadan toplatılarak imha edilir ve üreticileri hakkında dava açılır.⁷⁴ Kanun, hazır ilaç üretmek isteyen kişilere vekaletten ruhsatname alınmasını şart koşmasına rağmen bazı üretici eczacıların bu işin de kolayını bulduğu görülür. Şöyle ki, öksürük ve baş ağrısı tedavisinde kullanılan komprime ilaçlar, üretim aşamasında gerekli olan etken maddenin *Türk Kodeksi*'nde yazan ismi kullanılarak piyasaya sunulur. Böylelikle üreticiler, ruhsatsız üretim yapmanın bir yolunu bulmuş olurlar.⁷⁵

Türk eczacılık ve ilaç piyasasına yönelik olarak alınması gereken tedbirlerden biri de II. Meşrutiyet döneminde bir defa teşebbüs edilen ancak savaş koşullarından ötürü yarım kalan kodeks hazırlama girişimidir. Galenik müstahzarların içereceğinde bulunması gereken etken maddelerin asgari miktarının belirlenmesi, piyasada dolaşımda olan ilaçların kodekste yazılı asgari koşulları sağlayıp sağlamadığının tespiti, kodeksle uyuşmayan ilaçların tespit edilerek toplatılması ve imhası ancak bir *Türk Kodeksi*'nin varlığına bağlıdır.⁷⁶ Buradan hareketle hükümet, ilaçların kalitesine ilişkin doktorlar, eczacılar ve depocular arasında devam eden münakaşalara son vermek maksadıyla bir kodeks komisyonu oluşturur. 1926 yılında başlatılan *Türk Kodeksi* hazırlık çalışmalarının nihayetinde 1 Haziran 1930 tarihinden itibaren geçerli olmak ve beş yılda bir gözden geçirilerek geliştirilmek üzere *Türk Kodeksi* yürürlüğe girer.⁷⁷

73 TBMM 162 no'lu Komisyon Raporu, Müstahzaratı İспенçiyariye ve Tıbbiye Kanunu Layihasının Esbabı Mucibesi, 14.05.1928.

74 "Hazır ilaçları kontrol", *Haber-Akşam Postası*, 19 Mart 1937, s. 3.

75 "Sıhhat Vekâletinden izin almadan hazır ilaç yapmak yasak", *Son Posta*, 15 Nisan 1937, s. 1 ve 11.

76 "Türkiye Eczacıları Laboratuvar T.A.Ş.", *Farmakoloğ*, C 2, S. 7, Temmuz 1932, s. 475-477.

77 Baylav, *age.*, s. 407-411.

Milli Müstahzar Meselesi

Osmanlı-Türk ekonomisinde devlet eliyle milli burjuvazi yaratmaya dönük bir iktisadi anlayış olan ve kuramsal temellerini Friedrich List'in öncülüğünü yaptığı *Alman Tarıhçı Okulu*'nun korumacılık doktrininden alan milli iktisat politikası, II. Meşrutiyet döneminde başlar.⁷⁸ Lozan Antlaşması'nda gümrük politikasına konan engeller nedeniyle 1923-1929 döneminde korumacılık ve sanayileşme eğilimleri geri plana düşerse de milli burjuvazi yetiştirme ve bunun kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak görülmesi anlayışı, Kemalist hükümetlerde de egemendir. Bununla birlikte 1927'de kabul edilen *Teşvik-i Sanayi Kanunu* ile sınaî yatırımlara ve sınaî işletmelere çok geniş ve cömert muafiyet, imtiyaz ve teşvikler sağlanarak özel sanayi yatırımları teşvik edilir.⁷⁹ Öte yandan 1908'e kadar götürülebilecek olan liberalizm-iktisadi devletçilik etrafında şekillenen tartışmalarda 1930'lara doğru korumacılık ve devletçiliğin galip geldiği görülür.⁸⁰ Bu nedenle 1930'lu yıllar, Türkiye'de açık ekonomi koşullarından korumacılığa geçişi temsil eder. 1929 Krizi'nin etkisiyle 1930-31 yıllarında önce dış ticareti denetleyen korumacı bir yapı kurulur; bu iki yıllık sürecin ardından da devletçilik gündeme gelir.⁸¹

Cumhuriyet'in ilanının ardından 1923-1937 yılları arasında neredeyse kesintisiz bir dönem *Sıbhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili* olarak görev yapan ve Türk müstahzaratçılığının kurucusu olarak kabul edilen Refik Saydam

78 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 26. Milli iktisat kavramı ve Türkiye uygulamaları üzerine en son değerlendirmelerden biri olarak bkz. Seven Ağır, "Erken dönem Cumhuriyet'in "girişimcilik" mirası: Milli iktisadın bedeli", *Toplum ve Bilim*, Sayı 163, 2023, s. 114-131.

79 Boratav, age., s. 39-40, 47-48. 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre "Kimyevi ecza imalâtı" ile meşgul toplam çalışan sayısı 124 olan 29 işletme mevcuttur. Bu rakamlar da Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilaç sanayinin ne kadar küçük ölçekli bir alt sektör olduğunu yansıtır. Bkz. *Sanayi Sayımı 1927*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1969, s. 29. 1929 yılı itibarıyla sektörde Teşvik-i Sanayi Kanundan 3 işletmenin yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu işletmelerden ikisi İstanbul ve biri İzmir'de bulunur. İstanbul'daki işletmelerden biri Ethem Pertev ve Niyazi Beylere, diğeri Kadızade Enver Bey'e aittir. İzmir'deki işletme ise Miralay Nuri ve Süleyman Ferit'e aittir. Bkz. "Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Listesi", *İktisat Vekaleti Mecmuası*, Sayı 12, 1929, s. 352-353, 356-357, 372-373.

80 Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 51-53. 1930'larda Kadro Mecmuası, Ahmet Hamdi Başar, Ahmet Ağaoglu ile İsmet İnönü ve CHP bürokratları tarafından öne sürülen farklı devletçilik yorumları hakkında bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2009, s. 79-106.

81 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, s. 63-64.

ile yapılan görüşmelere rağmen ilaç tarifesi, vergiler ve depoların perakende satışına ilişkin bazı sorunlar önemini korumaya devam eder.⁸² Yine de eczane, ecza depoları, ilaç ve ilaç piyasasına yönelik yasal düzenlemeler sektörü özel yatırımcılar açısından nispeten güvenli hale getirir. Bu nedenle eczacılar ve laboratuvar sahipleri tarafından milli müstahzar olarak isimlendirilen yerli hazır ilaçların üreticilerinin devlet tarafından desteklenmesi istenirken hekimlerden de patentli ithal ilaçların yerine yerli hazır ilaçları reçete etmeleri beklenir. Esasında liberalizm-korumacılık tartışmaları ile ilişkili biçimde yerli ve yabancı ilaç rekabetine dayalı tartışmaları, II. Meşrutiyet dönemine kadar götürmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilanını takip eden ilk yıllarda Türkiye'de yerli ilaç üretiminin mümkün olmayacağına inananlar, yabancı hazır ilaçların hiçbir kayda tabi tutulmadan Türkiye'ye ithal edilmesini savunurlar.⁸³ Yerli hazır ilaçların ithal muadilleri kadar etkili olduğuna inananların sayısı, ilk gruptakiler kadar fazla olmasa da 1930'lar boyunca giderek artar. Yerli üretimi savunanların söylemleri, bir süre sonra bazı hazır ilaçların hatta ilaçların üretiminde kullanılan eczaların ithalatının yasaklanmasını talep edecek kadar güçlenir. Ancak ilaçta ithalat yasağını savunan milli iktisat yanlıları ile ithalat yasağına karşı çıkan liberal görüşlüler arasındaki fikir ayrılığı, 1930'lu yıllarda önemini korumaya devam eder.⁸⁴

Piyasada yerli ve yabancı ilaçların rekabeti anlamında eczacılar ve doktorlar arasında yaşanan gerginlik ilk olarak 1920'lerde kamuoyunun ilgisini çekecek boyuta ulaşır. Tartışmanın fitilini yakan, Dr. Mazhar Osman Bey'in 1923 yılında yazdığı bir yazıdır. Birbirini tamamlayan iki meslek grubu arasında yaşanan gerginliğin temelini eczacıların, doktorların daha pahalı dolayısıyla hastaların erişmesi daha zor olan yabancı hazır ilaçları reçete etmekteki ısrarlarına dair itirazları oluşturur. Doktorlar ise eczacıların iddiasını reddederler. Ayrıca yabancı hazır ilaçların tamamını ikame edecek yerli ilaçların üretilmediğini, eczanelerde hazırlanan ilaçların formüle uygun hazırlanıp hazırlanmadığına dair şüphelerinin olduğunu ve bu nedenle yabancı hazır ilaçları tercih ettiklerini ileri sürerler. Basına da yansıyan karşılıklı suçlama ve savunmalar ile uzayan süreç, bir tartışmadan çok polemik halini alır. Esasında söz konusu tartışmaların, hazır ilaçların niteliğine veya tedavide yeterli olup olmadığına dair şüpheden değil

82 Hasan Mehmet [Derman], "Mesleğimizizin Yüksek Hamisi Muhterem Sıhhat Vekili Refik Beyefendi Hazretleriyle Mülakat", *Farmakoloğ*, C 2, S. 2, Şubat 1932, s. 376-377.

83 Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 174.

84 "Hariçten gelen eczalar", *Milliyet*, 29 Ocak 1932, s. 3.

eczacıların mesleki itibar ve gelirlerini yitirme ihtimali karşısında duydukları şüphe ve itirazlardan ileri geldiği söylenebilir.⁸⁵

Majistral-müstahzar ilaçlar ile yerli-yabancı müstahzar ilaçlar etrafında eczacılar ve doktorlar arasında cereyan eden tartışmalar, 1930'larda bir kez daha gündeme gelir. Taraflar 1920'lerde ileri sürdükleri iddiaları 1930'larda da tekrar ederler. Buna göre eczacılar, çoğu ithal olan hazır ilaçların kullanımının artması karşısında hem ilaç yapma pratiklerini yitirmeye başladıklarını hem de kazançlarının azaldığını, yerli ilaçlara göre yaklaşık %50 daha pahalı olan yabancı ilaçların tüketiminden yabancı üretici ve dağıtıcı firmaların kazançlı çıktıklarını iddia ederler. Fiyatlarından dolayı tüketicinin erişiminin zor olduğu yabancı ilaçlarla karşılaştırıldığında daha ucuz olan yerli muadillerinin yabancı ilaçlar kadar nitelikli olduğu ancak hazır ilaç kullanımının artmasında doktorların tutum ve ısrarlarının rol oynadığını iddia etmeyi sürdürürler. Gayrimüslim doktorların her daim yabancı ilaçları reçete ettiğinden şikâyet eden eczacılar, muadili olmayan ilaçlar dışındaki bütün yabancı hazır ilaçların ithalatının yasaklanması ve doktorların yerli ilaçları reçete etmelerinin sağlanmasını talep ederler. Böylece yabancı ilaç ithalatının engellenmesiyle döviz tasarrufu yapılacağını, bunun da ülkenin iktisadi çıkarları için önemli olduğunu savunurlar. Doktorlar ise yabancı hazır ilaç reçete etmelerinin biricik nedeninin her şeyden önce gelen hasta sağlığına verdikleri önem olduğunu, bazı eczacıların düşük kaliteden ilaç yaparak daha yüksek kâr elde etmeye çalıştıklarını, yerli hazır ilaçların ise yeterince tanınmadığı için reçetelere giremediğini belirtirler. Bu son söylemleri ile yerli ilaç üreticilerine zeytin dalı uzatan doktorlar, yerli ilaçların bilinirliğini artırmak amacıyla polikliniklere örnekler gönderilmesini isterler.⁸⁶ İlaç hikayesini oldukça karmaşık hale getiren birbirine zıt bu iddialar, bir süre

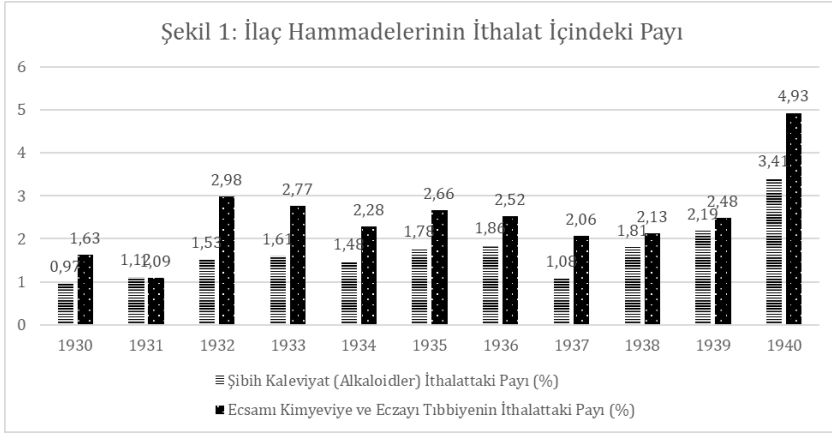
85 Baylav, *age.*, s. 387-400; Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 28.

86 "Hekimlerden ricalar: Eczacılar sıhhi ihtiyacımızın dahilden teminini istiyorlar", *Vakit*, 19 Aralık 1929, s. 8; "Eczacılar doktorları şikâyet edecekler: Doktorlar yerli ilaçları kâsten mi kullanmıyorlar", *Vakit*, 23 Aralık 1929, s. 3; "Paramız dışarı akmaz eğer doktorlarımız eczacılara biraz daha gayret telkin ederlerse", *Vakit*, 24 Aralık 1929, s. 1-2; "Yerli ilaç münakaşası: Eczacılarla doktorlar dün ilk defa karşılaştılar", *Vakit*, 28 Aralık 1929, s. 3; "Bu nasıl şey: Bazı doktorlar yanlış ilaç mı yazıyorlar?!", *Vakit*, 21 Ocak 1930, s. 3; "Eczacılar yerli ilaçların himâyesini istiyorlar", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1929, s. 2, Şeref Etker, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımında Türkiye'de Hekimlerin Eczacılara Karşı Tutumu", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy (25-28 May 2024), 2014, s. 36-37.

sonra belli ölçüde bir uzlaşa ile durulsa da doktor ve eczacılar arasındaki bu ezeli ihtilaf, 1930'ların sonuna doğru yeniden alevlenir.⁸⁷

Yerli ilaç üreticilerinin başka bir deyişle 1930'lu yılların girişimci eczacılarının söylemlerini değerlendirebilmek adına müstahzar ilaçlarla ilgili resmi dış ticaret istatistiklerine bakmak anlamlı olacaktır. Yürürlükteki gümrük tarife cetvelinde yer alan fasıllardan biri olan *şibih kaleviyat* faslında yer alan en önemli maddeler birinci, ikinci ve üçüncü sınıf tıbbi müstahzar, serum, aşular ile karbonat, bromidrat, sülfat, valeryanat, müstahzarat-1 kimyeviye ve sınıyeden oluşur. Bir diğere fasıl olan *ecsamı kimyeviye ve eczayı tıbbiye* faslında ise çok sayıda kimyasal malzemeler ile tıbbi eczalar bulunur. Tıbbi müstahzar, serum ve aşuların ithalatında ilk sırada yer alan ülke Almanya'dır. Almanya'yı sırasıyla Hollanda, İsviçre, Fransa, Macaristan, İtalya ve İngiltere takip eder. Almanya ve Hollanda'nın ithalattan aldığı pay, 1940 yılı itibariyle %51,1'dir. *Ecsamı kimyeviye ve eczayı tıbbiye* faslında yer alan maddelerin ithalatında ilk sırada yer alan ülke İtalya'dır. İtalya'yı sırasıyla Romanya, İngiltere, Yunanistan, ABD, Macaristan ve Almanya takip eder. İtalya ve Romanya'nın *Ecsamı kimyeviye ve eczayı tıbbiye* ithalatından aldıkları pay 1940 yılı itibariyle %51,06'dır. Söz konusu iki faslın ithalat değeri içindeki toplam payı dönem boyunca %2,6 ile %8,34 arasında değışir ki, bu durum ilaç ve ilaçla ilgili maddelerin ithalatına yapılan harcamanın oldukça önemli olduğunu gösterir (Tablo 1). Tarafların da sıklıkla dile getireceğı üzere Türkiye'de yerli ilaç üretiminin Türkiye ekonomisine ve dış ticaret bilançosuna önemli katkılarda bulunması muhtemeldir. Ancak bunun için küçük sermayeli laboratuvarlarında mütevazı denebilecek boyutta üretim yapan diplomalı eczacıları teşvik edecek bir dış ticaret ve gümrük politikasına ve kamuoyunun desteğine ihtiyaç vardır. Korumacı bir iktisat politikası benimsenmeden *Bayer* gibi güçlü rakiplerin karşısında yerli üreticilerin rekabet etme şansının olmadığı açıktır.

87 "Eczacılar Doktorlarla ihtilâfımız yok! diyorlar", *Vakit*, 24 Ocak 1930, s. 3; Selim Tevfik, "İlaç Meselesi: Doktor-Eczacı ihtilâfi yeniden ortaya çıktı", *Son Posta*, 19 Nisan 1937, s. 6.

Kaynak: Selim Sabit Aykut, *İktisadî ve İçtimai Türkiye-Rakkamlarla Türkiye’de Harici Ticaret, C 1*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1944, s. 12-13 ve 20-23’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Avrupa’dan yapılan hazır ilaç ithalatının önüne geçmenin mümkün olduğuna inananların başında gelen mesleki örgütlerden biri *Türkiye Eczacılar Cemiyeti*’dir. Doktorlardan Türk eczacıların laboratuvarlarında ürettikleri ampuller, kuvvet şurupları, meyve tozları, yatıştırıcı ilaçlar, müşhiller, öksürük ilaçları, ağrı kesicileri reçete etmelerini, mecbur kalmadıkça Avrupa’nın hazır ilaçlarını yazmamalarını ister. Cemiyet yetkilileri, doktorların himayesi arttıkça halkın da yerli ilaca olan güveninin artacağına iddia ederler.⁸⁸

Yerli ilaç üreticileri ve ruhsatını aldıkları ilaçlar nicel olarak arttıkça laboratuvar sahibi eczacılar, yerli ilaçların satış ve pazarlamasına dönük girişimlerde bulunurlar. Bu maksatla 1929 yılında eczacı Mehmet Daim Bey ile eczacı Nizamettin Talip Bey tarafından yerli müstahzar üreticilerini ve yerli müstahzarları doktor ve eczane işleten eczacılara tanıtmak maksadıyla *Türk Tıbbi Müstahzaratı* başlıklı bir eser yayımlanır.⁸⁹ Eczacı Daim Bey, kanunların sağlamış olduğu teşvik ve muafiyetlere rağmen Türkiye’de yerli ilaç sanayinin gelişmemesi ve ilaç ithalatı nedeniyle sermayenin yabancı ülkelere transfer olmasından duyduğu endişe ve üzüntüyü dile getirerek

⁸⁸ “Doktorlar yerli ilaçları verdikleri takdirde ithalâtımız yarı yarıya inebilir”, *Milliyet*, 7 Ocak 1930, s. 3.

⁸⁹ Halil Tekiner, Mert Sandalcı, Afife Mat, “A Rare Book Shedding Light on the History of Pharmacy in Turkey: Turkish Pharmaceutical Preparations (1929)”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C IV/S. I, 2014, s. 44.

doktor, eczacı ve kimyagerlerin el ele vererek bu sorunun üstesinden gelebileceklerini anlatır. Avrupa malı spesiyalitelere harcanan milyonların içeride kalması ve ülkenin iktisadi çıkarlarının korunması için *Üçüncü Milli Türk Tıp Kongresi*'nde toplanan doktorlardan yerli müstahzarlara destek vermelerini ister. Daim Bey'e göre girişimci eczacılar tarafından kurulan küçük laboratuvarların yerini büyük sermayeli ilaç fabrikalarının alması için yerli ilaçların himaye edilmesi kaçınılmazdır. Avrupa'da yerli ilaçların hükümet ve doktorlar tarafından gördüğü milli himayeyi Türkiye'de üretilen ilaçların görmemesinden şikayetçi olan Daim Bey, ithal muadilleri kadar kaliteli ve tesirli ancak onlardan daha ucuz ve taze olan yerli ilaçların tek eksiğinin rağbet ve himaye olduğunu sıklıkla belirtir.⁹⁰

Doktorların yerli ilaçlarla ilgili haklı ve üzüntü verici eleştirilerini kabul eden Nizamettin Talip Bey, kongreye katılan doktorlara hitaben yazdığı açık mektupta eczacılık mesleğine ve ilaç üretimine milli bir hüviyet kazandırmak için doktorların desteğini ister. Avrupa'dan her gün aynı isim altında gelen, terkibi basit ve etkisi şüpheli ilaçlar yerine kongrede teşhir edilen yerli ilaçlara ve Türk eczacılarının azim ve gayretine güvenmelerini talep eder. Son yıllarda kurulan laboratuvarların ayakta kalabilmesi ve milyonların dışarı gitmemesi için yerli malını korumanın, bir meslek hatta memleket borcu olduğunu iddia eder.⁹¹ Ekonomik krizin etkilerinin derinden hissedildiği 1930'lu yıllarda bazı doktorlar da meslektaşlarından, hastanın tedavisini planlarken ülkenin iktisadi kaynaklarını düşünerek hareket etmelerini beklerler. Esasında iktisadi kriz olsa da olmasa da tedaviyi hastanın ödeme gücüne göre planlamak, doktorların en önemli görevlerindedir. Sağlık harcamalarının süslü ambalajlar ve reklamlarla dikkat çeken pahalı ithal ilaçlara değil gayet güvenilir olan yerli ilaçlara yapılması istenir. Bu bağlamda bazı eczacılar, yerli ve yabancı ilaçların fiyatlarının karşılaştırmalı olarak yazıldığı cetveller hazırlayarak doktorların ilgisini çekmeye çalışırlar.⁹²

Öte yandan tanıtım çalışmaları açısından bu tarz bireysel girişimlerin yeterli olmayacağı açıktır; mesleki örgütlerin de desteğini almak gerekir. İlaç üreticisi eczacılar, *İstanbul Etibba Odası* aracılığıyla doktorlar üzerinde etkide bulunurlar. Oda reisi Tefvik Salim, doktorlara mümkün mertebe yerli malı olan ilaçları tercih etmeleri, aynı etkiye sahip ise daima ucuz

90 Nizamettin Talip-Mehmet Daim, *Türk Tıbbi Müstahzaratı*, Şehzadebaşı Evkaf Matbaası, İstanbul 1929, s. 11-18.

91 Nizamettin Talip, "Yerli Tıbbi Müstahzarat", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Eylül 1929, s. 4.

92 Dr. Abdülkadir, "Hasta tedavisinde iktisat", *Milliyet*, 17 Aralık 1931, s. 4.

ilaç kullanmaları, bin türlü reklam ile iç piyasada sürümü artırılan yabancı spesiyaliter konusunda çekingen olmaları ve son olarak hastaların menfaati kadar memleket ekonomisinin menfaatini de düşünmelerini önerir.⁹³ *Türkiye Eczacılar Cemiyeti* ile *İstanbul Etibba Muhadenet ve Teavün Cemiyeti*'nin temsilcilerinden oluşan bir komisyon, günün şartlarında Türkiye'de hangi ilaçların üretilmesinin olanaklı olduğuna dair incelemelerde bulunur.⁹⁴ Yerli müstahzaratı, yabancı müstahzaratın rekabetinden korumak için yurtiçinde üretilmesi mümkün olan hazır ilaçların ithalinin yasaklanmasını savunan *İstanbul Etibba Muhadenet ve Teavün Cemiyeti*, komprime veya ampul gibi ilaçların üretilmesinin mümkün olduğuna ancak spesiyalite üretimine başlamak için büyük sermayeli girişimlerin gerektiğine inanır. Yerli ilaçların talebini artırmak için polikliniklere ücretsiz numuneler gönderilmesini önerir. Cemiyet, 25 Ekim 1932 tarihinde hazırladığı bir tamimle meslektaşlarından mümkün olduğu kadar yerli ilaçları tercih etmelerini, aynı etkiye sahip olması halinde daima yerli ve ucuz ilaç kullanmalarını ve reçete yazarken hastanın yararı ile ülke ekonomisini bir arada düşünmelerini ister.⁹⁵

Türkiye Eczacılar Cemiyeti tarafından oluşturulan bir komisyon, yerli hazır ilaçlarla ilgili her türlü bilgilendirmeyi yapmak üzere hastane ve doktorları tek tek ziyaret edip numuneler sunarak doktorlardan destek istemeye karar verir. Ayrıca yerli ilaçların yabancı ilaçlar karşısında korunması için büyük destekleri olan ünlü doktorlara teşekkür ziyaretlerinde bulunarak kamuoyunun ilgisini çekmeye çalışırlar.⁹⁶ *Milli Tıp Kongreleri, Sanayi Sergileri* ile *İstanbul Etibba Muhadenet ve Teavün Cemiyeti*'nin müzakere salonunda açtıkları teşhir stantlarında ilaçlarını tanıtmaya çalışırlar.⁹⁷

93 “Meslek Haberleri”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 11, Kasım 1932, s. 560-561; “Etibba kongresi: Doktorlar dün toplandılar”, *Vakit*, 8 Mart 1930, s. 1 ve 5; “Doktorların dünkü içtimaları: Yerli müstahzaratı himaye için azamî şekilde çalışılacak”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1929, s. 1 ve 3; “Doktorlar yerli ilaç kullanacaklar: Etibba muhadenet cemiyetinin içtimai”, *Vakit*, 1 Şubat 1930, s. 3; “Doktorlar lüzumlu görülen bazı ilaçların memleketimize girmesine müsaade edilmesi için teşebbüsatta bulunacaklar”, *Milliyet*, 1 Mart 1930, s. 3.

94 “Yerli ilaç mes’alesi”, *Yarın*, 9 Ocak 1930, s. 3; “Yerli İlaçlar-Eczacılar Cemiyetinin Komisyonu Tetkikata Başladı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Şubat 1930, s. 3.

95 “Eczacı fiatları niçin pahalı? – Doktorlar Avrupa malını tercih ediyorlarmış”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1933, s. 2.

96 “Yerli müstahzaratın revacını temin için ne yapılacaktır?”, *Milliyet*, 26 Aralık 1929, s. 3.

97 “Eczacılar sergi için faaliyete geçtiler”, *Vakit*, 1 Eylül 1929, s. 4; “Üçüncü Tıp Kongresi”, *Vakit*, 17 Eylül 1929, s. 2; “Eczacılar toplandı: Yerli eczalardan bir sergi açacaklar”, *Vakit*, 25 Aralık 1929, s. 5; “İlaçlar... Kendimizi aldatmıyalım”, *Milliyet*, 21 Ocak 1930, s. 1 ve 5.

İlaçların teşhirine yönelik sergiler, Türk eczacı girişimciler kadar yabancı ilaç fabrikalarının da ilgi gösterdikleri ve aralarındaki rekabetin hissedildiği organizasyonlardır.⁹⁸ İlaçları doktorlara ve eczacılara tanıtmak ve hatırlatmak maksadıyla kül tablası, kalem, reçete defteri ve sünger kâğıdı gibi küçük eşyaların dağıtırlar ki, bu yöntem ilerleyen yıllarda giderek popülerleşir.⁹⁹ Öte yandan yerli ilaçların tanıtımına yer yer ecza depoları da destek verir. *Memdub ve Şeriki Ecza Deposu* bünyesinde bir reklam şirketi oluşturularak yerli ilaçların tanıtımı için kaynak ayrılır.¹⁰⁰ Tanıtım faaliyetleri kapsamında kullanılan yöntemlerden biri de yerli ilaçlarda çok uzun ve akılda tutması güç olan bilimsel ismin değil de piyasaya dönük bir ismin kullanılmasıdır.¹⁰¹ İsim bulma işine talip olan *Türk Farmakoloğ Birliği*, patentli ilaç üreticilerinin de bu yöntemi benimsediklerini hatırlatır.¹⁰²

Yerli ilaç üreticileri, ilaçların tanıtım ve sürümünü artırmak için reklamları yoğun biçimde kullanmaktan geri kalmazlar.¹⁰³ Esasında Türkiye ilaç

98 “Tıp Kongresi Bugün İsmet Pş. Hz. Tarafından Küşat Edilecek”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1929, s. 1.

99 Baytop, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 51-56.

100 Ali Kemal, “Milli Müstahzaratı Himaye”, *Farmakoloğ*, C 3, S. 1-2, Ocak-Şubat 1933, s. 610; “Sevinçli Bir Haber”, *Farmakoloğ*, C 3, S. 1-2, Ocak-Şubat 1933, s. 615.

101 Bu dönemde bazı yerli hazır ilaçlara verilen isimlerin, Avrupa menşeli ilaçların ticari isimlerini andırdığı görülür. Avrupalı üreticiler gibi yerli üreticiler de, Latince köklerin sonuna “-ol, -al, -in, -alin, -olin” gibi ekler getirerek ilaç isimlerini belirlerler. Bu yöntemin ithal ilaçlar karşısında yerli ilaçlara olan güvenin zayıf olduğu bir dönemde yerli ilacın, Avrupa menşeli bir ilaç olduğu yönünde bir algı yaratmak için tercih edildiği ileri sürülebilir. Ancak zamanla ilaçlara isim verilirken Türkçe bir kökün sonuna Latince eklerin getirilmesiyle elde edilen-“mide”den “midalin” veya “barsak”tan “barsakal” benzeri- isimler de kullanılmaya başlanır. Aynı dil ailesine mensup dillerin konuşulduğu Avrupa’da ilaçlara isim verilirken uygulanan bu yöntemin yerli ilaç üreticileri tarafından uygulanması ve Türkçe kökün peşine Latince ek getirilerek ticari mahiyette bir ilaç ismi elde edilmesini sert bir biçimde eleştiren Peyami Safa, Siniralin isimli teskin edici ilaçtan bahsederken nüktedan bir biçimde “*mesela bir sinir ilacına siniralin gibi isim koymak, o ilaçtan beklenen faydayı hiçe indirebilecek kadar, Türk dilini sevenlerin sinirlerine dokunabilir!*” der. Bkz. Peyami Safa, “Düzme ilaç isimleri”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1933, s. 3.

102 Zafır, Malik, “İktisadiyat: Sıhhiye Vekili Beyefendiye Açık Mektup”, *Farmakoloğ*, C 1, S. 10, 1 Ekim 1931, s. 289-291; Hasan Mehmet [Derman], “İktisadi Kalkınmada Borçlarımız”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 7-8-9, Temmuz-Ağustos-Eylül 1934, s. 853-856.

103 Piyasada tutunmayı başaran yerli hazır ilaçların üreticilerinin, reklamı her zaman önemsemiş olmalarına ilişkin örnekler için bkz. M. Salâhaddin, “Nasıl para kazandınız?-Ecza deposu sahibi Hasan Bey anlatıyor”, *Milliyet*, 17 Aralık 1931, s. 7; “35 senelik bir Türk fabrikası-Etem

piyomasında en fazla tutunan yerli ilaçların en fazla reklamı yapılan ilaçlar olduğunu söylemek yanlış olmaz. *Bayer* gibi dünya çapında büyük bir üreticinin reklamlarının gazetelerde neredeyse her gün yayımlandığı bir ortamda ilaçlara yönelik reklamların, günlük ve mesleki gazete ile mesleki dergilerde başladığı görülür. 1910 öncesinde yayımlanan tıp ve eczacılık dergilerinde Türk müstahzaratçılığına ilişkin reklamlara rastlanılmamakla birlikte 1910-1928 yılları arasında yayımlanan 13 farklı dergide reklamlar görülmektedir.¹⁰⁴ Başlarda teknik açıdan reklamdan ziyade ilan statüsünde olan tanıtıcı yazılar, zamanla resimlerle renklendirilerek daha etkileyici hale getirilir. Yerli hazır ilaçlarla ilgili reklamlarda sıklıkla Avrupa'dan ithal edilen ilaçların muadili olabilecek kalitede, taze ve yarı yarıya daha ucuz olduğu öne çıkarılır; Türk malı olduğu vurgulanır ve tedavi edici özelliklerinin yeterli olduğu belirtilir.¹⁰⁵ O kadar ki, ürettiği ilaca güveni tam olan *Asipin Kenan*'ın üreticisi, bağ arısı, soğuk algınlığı, nezle ve grip tedavisi için üretilen ilacın tıbbi açıdan faydası olmadığını ispat edenlere 10.000 TL para ödülü vereceğini ilan ederek reklamın kitleler üzerindeki etkisini arttırmaya çalışır.¹⁰⁶ Yerli ilaç üreticileri arasındaki rekabet arttıkça gazetelere ve dergilere verilen reklamların kâfi gelmeyeceğine inanan laboratuvar sahipleri, reklamlarını mektup zarflarının içine koyarak doğrudan evlere göndermeye başlarlar. İlaç üreticilerinin doğrudan halkı hedef alarak yaptıkları bu reklamlar, bir süre sonra bazı doktorları rahatsız eder. Doktor tavsiyesi ve reçetesi olmadan ilaç kullanımının tehlikelerini hatırlatan doktorlar, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekalet*'ne başvurarak halk sağlığını doğrudan etkileyen bu reklamlarla ilgili şikayetlerde bulunurlar.¹⁰⁷

Öte yandan gazete ve dergiler, el ilanları, radyo yayınları ve sinemanın kitlesel pazarlamada kullanımı yaygınlaştıkça ve ilaç reklamlarına yönelik şikayetler çoğaldıkça vekalet, tıbbi müstahzar reklamlarına yönelik bir düzenlemeye gider. Esasında *1262 sayılı İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu*'nun

Pertev merhumun memlekete yadigar bıraktığı müessesesi", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1930, s. 3; "Sevindirici bir netice", *Zaman*, 25 Temmuz 1935, s. 4.

104 Reklamların yer aldığı tıp ve eczacılık dergilerinin isimleri için bkz. Nil Sarı-Gülten Dinç-Ayten Altıntaş, "1910-1928 Yılları Arasında Yayımlanan Eski Harfi Reklâmlarda Türk Müstahzaratçılığı", II. Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-21 Eylül 1990, İstanbul), Kongreye Sunulan Bildiriler içinde, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 86-87.

105 Sarı vd., *agt.*, s. 99.

106 "Asipin Kenan komprimeleri reklamı", *Son Posta*, 12 Şubat 1933, s. 10.

107 "İlaç mı bakkaliye eşyası mı?", *Haber-Akşam Postası*, 7 Haziran 1939, s. 5.

yürürlüğe girmesi ile tıbbi müstahzarlara yönelik reklam usullerinde kısıtlamaya gidilmiş ve sadece resimsiz reklamlara izin verilmişti. Ancak zamanla kanuna aykırı biçimde gelişigüzel ilaç reklamlarının çoğaldığını gören yetkililer, ilaç üreticilerinin halkı aldatmaya yönelik girişimlerini engelleyebilmek adına diş ve saçla ilgili müstahzarlar haricindeki tüm reklam izinlerini iptal ederek ilaç üreticilerinin yeniden izin almalarını şart kılar. Vekaletin aldığı son karara göre bundan böyle reçeteli veya reçetesiz, yerli veya yabancı tüm müstahzar ilaç reklamları halka değil doktorlara yönelik olacağından tıbbi müstahzarların reklamları sadece tıbbi mecmualarda yapılabilecek ve reklamlar resimsiz olacaktır. İlacın sürümünü artırmak amacıyla radyo ve sinemalarda ilgili müstahzarın kullanımını tavsiye eden tarzda reklamlar da aynı kararlar yasaklanmış olur.¹⁰⁸

1930'lar boyunca ilaç meselesine milli iktisat perspektifinden bakan ve mümkün mertebe yerli ilaç reçete eden doktorların sayısı giderek artmakla birlikte yerli üreticilerin, tüm doktorların güvenini kazanması mümkün olmaz. Dönemin ünlü doktorları başta olmak üzere tıp camiasının belli bir kısmının Avrupa menşeli hazır ilaçlara yönelik ilgisi devam eder. Üstelik bazı doktorların ithalatı yasaklanmış olan yabancı ilaçları bile reçetelerine yazmaya devam ettiği, yerli muadiline hiç bir surette itibar etmediği örneklerle rastlanır.¹⁰⁹

1920'lerde yerli hazır ilaç miktarının yabancı ilaç miktarına oranı %2-3 iken, bir yandan doktorlar üzerinde kurulan kamuoyu baskısı ve ithalatı yasaklanan ilaçlar listesinin zaman zaman güncellenmesi diğer yandan yerli ilaçların tanıtımına daha çok çaba sarf edilmesi gibi etkenlerin sonucu olarak bu oran, 1935 yılı itibariyle %40-50 civarına çıkar.¹¹⁰ 1923-1938 yılları arasında ilaç üreten laboratuvar sayısı ise 14'ten 56'ya yükselerek dört katına ulaşır. Aynı dönemde ilaç sayısının 30'dan 690'a yükselerek 23 misline ulaşmasına karşın 515'ten 1.377'ye çıkarak 2,7 katına yükselen yabancı ilaç sayısının artış hızı yavaşlar. Muhittin Hüsnü Kanzuk tarafından üretilen

108 "Hazır ilâçların reklamı-Sıhhat Vekâleti reklâm şekillerini tahdit ediyor", *Haber-Akşam Postası*, 9 Haziran 1939, s. 3; "Yerli ve ecnebi müstahzar reklamları", *Ulus*, 18 Haziran 1939, s. 2; "Müstahzarlar radyo ve sinema ile reklam edilemeyecek", *Vakit*, 19 Haziran 1939, s. 2; "İster inan, ister inanma!", *Son Posta*, 16 Haziran 1939, s. 2.

109 "Doktorlar spesyal ilâçları fazla yapıyor", *Haber-Akşam Postası*, 4 Şubat 1935, s. 3; "Yerli ilâçlar aleyhinde propaganda mı?", *Son Posta*, 14 Haziran 1935, s. 2; "İster inan ister inanma", *Son Posta*, 30 Temmuz 1937, s. 2.

110 "Hüseyin Hüsnü Beyin Nutku", *Farmakoloğ*, C 4, S 5, Mayıs 1934, s. 849; "Eczacıların hazır ilâçlardan şikâyeti", *Haber-Akşam Postası*, 2 Ocak 1938, s. 4.

Pastil Kanzuk, “her derde deva” olarak anılan ve Necip Akar¹¹¹ tarafından üretilen *Gripin* gibi ilaçlar Anadolu’da kasabalara kadar ulaşarak Türkiye ilaç piyasasında kullanım süresi açısından rekor kırarlar. Bu tablo iktisadi devletçiliğin egemen olduğu 1930’lu yıllarda yerli üretimi yabancı rekabetine karşı korumanın etkisi olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte ilaç üretiminin laboratuvarlarda gerçekleştirildiği 1930’larda üretimde el emeğinin kullanıldığını, mekanizasyonun ve üretim altyapısının oldukça zayıf olduğunu belirtmek gerekir. Sermayesi ve üretim hacmi oldukça düşük olan yerli ilaç üreticilerinin hemen hepsi iş hanlarının 2-3 odasında faaliyet gösterirler. İlk müstakil binası olan laboratuvar ise 1937’de Demirkapı’da inşa edilen *Kadioğlu Enver Batur Müstahzarat Laboratuvarı*’dır.¹¹²

Öte yandan yabancı ilaç kullanımının kısıtlanması ile yerli ilaca olan talebin artması karşısında Türkiye pazarını kaybetmek istemeyen bazı yabancı ilaç şirketleri bu yasağı delmek, %40-50 civarında olan gümrük vergisine tabii ürünlerini de bu bedeli ödemeksizin Türkiye pazarına arz etmek için farklı yollara başvururlar. Bunlardan biri ithalatı yasak olan bir ilacı, adını değiştirerek yeni bir ilaç gibi piyasaya sürmek maksadıyla ruhsat alma yoluna gitmektir. Bir diğeri ise Türk vatandaşı bir eczacıya ruhsat aldırarak yurt dışından gelen etken madde ile kutu ve şişe gibi ambalaj malzemesini kullanarak ilacı aynı isim altında Türkiye’de üretmektir. Avrupalı ilaç fabrikalarının ithalat yasağını bertaraf etmeye yönelik girişimleri karşısında, mevcut yasal düzenlemelerin zaman zaman gözden geçirilerek tadil edilmesi gerekir. Bu bağlamda 3 Ağustos 1936 tarihini taşıyan bir kararname ile daha geniş kapsamlı bir sınırlama getirilir. İthalatı yasak olan dış macunları, ağır

111 Türk eczacılık tarihinin önemli isimlerinden biri olan Necip Akar, 1924 yılında Eczacılık Mektebi’ni bitirerek Yeşilköy’de bir eczane açarak çalışma hayatına başlar. Milli müstahzar üretimin teşvik edildiği 1930’lu yıllarda tüccar olan kardeşi Cemil Akar ile Gripin Laboratuvarı’nı kurarak ilaç piyasasında adını duyurmaya başlar. Gripin ve bir dış macunu markası olan Radyolin, piyasada kendine yer etmiş olan ve Akar biraderlerin dönemin zenginleri arasına girmelerini sağlayan iki tıbbi müstahzardır. Reklam ve promosyon çalışmalarına mühim bir bütçe ayırdığı bilinen ve dönemin gazetelerinden takip edilebilen Necip Akar’ın ilaç piyasasında tutunmak için benimsemiş olduğu stratejilerden biri, rakip üreticilerin üretim tesisleri ve markalarını satın alarak rekabeti minimize etmektir. Necip Bey, en önemli rakibi Celal Ergün’den Türkiye çapında tanınan Nevrozin’i 44.000 lira karşılığında satın alarak aneljezik kategorisinde Gripin’i rakipsiz hale getirir; Nevrozin’in adı yavaş yavaş piyasadan silinir. Bkz. Sandalcı, *age.*, s. 3-7; Gülnur Sandalcı-Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı I 1840-1948*, C 1, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 2002, s. 10.

112 Baytop, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 19-20 ve 46.

kesici kaşeler, öksürük şurupları, kuvvet şurupları ve müshiller gibi bazı basit ilaçların yabancı ilaç firmalarının lisansı altında üretilmesi yasaklanarak ilaç üretiminde yerli özel girişimler desteklenmek istenir.¹¹³

Müstahzar ve majistral ilaçlar arasında başlayan ancak ithal ikameci eğilimlerin güçlenmesi ile yerli ve yabancı hazır ilaçlar arasındaki rekabete dönüşen ilaç rekabeti, 1930'larda giderek sertleşir. Almanya'da boya ve tıbbi müstahzar üreten kimya monopollerinden *Bayer* firması, dünya pazarlarında olduğu gibi Türkiye pazarında da oldukça tutulan bir üreticidir. Türkiye piyasasına 200 farklı ilaç satmasına rağmen kazancının büyük kısmını *Aspirin*¹¹⁴ ve *Neosalvarsan* satışından elde eder. *Bayer*'in Türkiye'deki ilaç satışından kazancı yıllık 1.000.000 Türk Lirasını bulur. Doktorların yerli ilaç kullanımını destekleyen tutumu karşısında Alman *Bayer*, Türkiye pazarına mahsus olmak üzere ilaç fiyatlarına %25 zam yapar ancak yerli muadillerine göre yaklaşık üç kat daha pahalı olan Aspirin'e zam yapmaz. Türkiye'deki ecza depolarının ithal ilaçların bedelinin Türk Lirası ile ödeneceğini duyurmaları üzerine *Bayer*, depoculara verdiği krediyi keser ve ilaçları peşin satma kararı alır. İlaç bedellerinin ödenmesinde Türk Lirası yerine İsviçre Frangı ister ve nihayet ilaç fiyatlarına zam yapar. *Bayer*'in bu tutumu karşısında diğer yabancı ilaç fabrikaları da benzer bir politika takip eder. Fransız ilaç şirketi temsilcisi M. J. Bert, 6 ay olan kredi süresini 2 aya indirirken *Merck* fabrikasının temsilcisi M. Paluka ise kredi işlemlerini tamamen keser. Yabancı ilaç şirketlerinin kararlarını protesto etmek için toplanan bazı doktorlar, bir ay süreyle *Bayer* ilaçlarını boykot etmek üzere *İstanbul Etibba Odası*'na başvururlar. Benzer şekilde ecza depoları da *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti*'ne telgraf çekerler. Telgrafta *İспенçiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu*'na atıfta bulunarak *Bayer*'in zam yapmadan evvel vekaletе başvurma zorunluluğu olduğunu hatırlatır; firmanın kanuna aykırı hareket ettiğini belirtirler. Yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'a gelen Sıhhiye müfettişleri, dosyayı incelemek üzere ecza depolarıyla görüşür. *Bayer* fabrikası İstanbul temsilcisi M. Vidman¹¹⁵ ve İzmir temsilcisi M. Marx Unz, ilaç zammına itiraz ettiklerini ama firmaya kabul ettiremediklerini;

113 Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 19, 28-30 ve 62.

114 Halen dünyanın her yerinde üretilen Aspirin, başarılı biçimde kitlesel üretimi yapılan ilk ilaçtır. *Bayer* firması tarafından patenti alınan Aspirin, esasında bir tür söğüt özü kabuğu olan ve 1838'den beri ağrı kesici ve ateş düşürücü olarak bilinen asetilsalisilik asitin Alman eczacı Karl Gerhardt tarafından yapay olarak üretilebilmesi ve bunun klinik deneylerde anti-romatizmal olduğunun da anlaşılması üzerine firmasının ilgisini çekmeyi başarır. Bkz. Türkcan, *age.*, s. 266.

115 *Bayer* fabrikasında üretilen hazır ilaçların Türkiye'ye ithalatı ve satışı işlemlerini yürütmekte yetkili olan M. Vidman'ın aynı zamanda Müttehit Ecza Fabrikaları İstanbul temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır. "Ecza ihtikarı başladı", *Milliyet*, 9 Ocak 1930, s. 3

sadık müşterilerle kredili işlemlere devam ettiklerini; gerekirse Türk Lirası ile de ödeme yapılabileceğini belirtse bile pek inandırıcı olmaz. Milli müstahzaratın en ateşli savunucularından olan *Türk Farmakoloğ Birliği*'nin temsilcisi, yabancı ilaç temsilcilerinin ciro üzerinden komisyon almalarından ötürü ilaç fiyatlarının artışından memnun olduklarını iddia ederek yerli ilaç kullanma meselesini bir kez daha kamuoyunun gündemine getirme fırsatını kaçırmaz.¹¹⁶

Her türlü reklam usulünü oldukça iyi bilen ve uygulayan *Bayer*, ilaç satışlarını artırmak için öteden beri yaptığı şekilde takvim bastırıp İstanbul ve Anadolu'daki halka bedava dağıtmaya devam eder.¹¹⁷ Gazetelerden sinema el ilanlarına varıncaya kadar çeşitli vasıtalarla bir yandan reklamını yaparken diğer yandan yerli üreticilerin "sahtekâr" olduğunu iddia eden afişler yaptırır. Piyasada yaşanan rekabeti yakından takip eden *Türk Farmakoloğ Birliği*, *Bayer* yetkilisine şikâyette bulunur ancak firma, reklam birimine durumu ilettiklerini belirtmekle yetinir. Öte yandan *Bayer*, yaz kış demeden Anadolu'daki eczacıları ziyaret etmeye; beraberinde götürdüğü reklam malzemeleri ve vitrin hediyeleri ile *Bayer* ilaçlarının satışını garanti altına almaya çalışır. Ancak *Aspirin* yerine *Asabrin*, *Assipin*, *Aspirol* gibi yerli ilaçların piyasada giderek daha fazla tutunduğunu fark edince *Assipin*'in üreticisi Kenan Bey ile *Asabrin*'in sahibi İsmet Bey'i önce tehdit eder ardından bahsi geçen üreticilere dava açar. Kenan Bey ile İsmet Bey'in laboratuvarlarında taklit *Aspirin* üretildiğini iddia eden *Bayer* temsilcisi, laboratuvar sahipleri tarafından *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekalet*'nden alınan resmi ruhsat ile üretim yapıldığı belirtilince "eczacılar hakkı iğf'al ediyor. Avamı değil hatta havası bile aldatmaktalar. Eczacılar bu işte sahtekârlık yapıyorlar" diyerek öfkesini gösterir.¹¹⁸

116 "Milli tasarruf hareketine karşı cephe alan ecnebi şirketler mi var?", *Vakit*, 9 Ocak 1930, s. 3; "Ecza ihtikârı başladı", *Milliyet*, 9 Ocak 1930, s. 3; "Bayere karşı boykot", *Vakit*, 10 Ocak 1930, s. 5; "Avrupa eczaları-Müfettişler tetkikatta bulunuyorlar", *Vakit*, 17 Ocak 1930, s. 5.

117 Seyit Kâni isimli okuyucu, *Bayer* fabrikasının ilaç reklamı yapmak için takvim bastırması ve halka bedava dağıtmasını eleştiren oldukça basit şekilde hazırlanan takvimlerin eczacılara ve ecza depolarına verilmesini ancak halka bedava dağıtılmamasını ister. Özellikle hayır kurumları tarafından çıkarılan ve belli bir bedel karşılığında satışa sunulan takvimlere rekabet eden *Bayer* takvimlerinin bedava dağıtılmasının hayır kurumlarının çabalarını boşa çıkardığını belirtir. Bk. Seyit Kâni, "Bir Okuyucumuzun Dileği: Reklâm Takvimleri", *Türk Dili*, 26 Aralık 1934, s. 2.

118 "Bayer Firmasının Yerli Müstahzaratı İmhasına Doğru", *Farmakoloğ*, C 2, S. 9-10, 1932, s. 527-530.

Benzer şekilde ABD menşeli *Sloan's Liniment* ile rekabet halinde olan *Gabay Liniment* isimli ilacın üreticisi İsrail Gabay, Amerikan ilacının Türkiye'deki temsilcisi tarafından haksız rekabet iddiasıyla mahkemeye verilir. Hem ilacın ismi hem de ilaç kutusu üzerinde yer alan görselin benzerliği nedeniyle dava edilen İsrail Gabay, mahkemede liminent kelimesinin bir ilaç şeklinin genel adı olarak kullanıldığını, ilaç kutusunun üzerindeki görselin ilacın üreticisi olması dolayısıyla kendi fotoğrafı olduğunu ve iki ilaç arasında terkip bakımından bir benzerlik bulunmadığını iddia ederek davanın reddini sağlar.¹¹⁹ Patent hakkının henüz yeterince gelişmediği Türkiye'de yerli ilaçların yabancı ilaçlarla olan isim benzerliği gerekçe gösterilerek üreticilerinin dava edilmesi, 1930'lar boyunca Avrupalı ilaç firmaları tarafından sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak öne çıkar.¹²⁰

Öte yandan 1930'larda ilaç piyasasında görülen rekabet aynı zamanda yerli ilaç üreticilerinin kendi arasında da yaşanır. Genellikle halk tarafından çok kullanılan ve satış miktarı da nispeten yüksek olan kuvvet şurubu ve ağrı kesici kaşe üretimine yönelik yerli üreticilerin arasındaki yoğun rekabet, ilaç piyasasından oldukça küçük paylar alabilmelerine neden olur.¹²¹ Kuvvet şurubu ile diş ve baş ağrısı kaşelerinin dışında diğer kalemlerin satış hacimlerinin çok düşük kalması ise laboratuvarların satış gelirlerinin de düşük olması ile sonuçlanır. 20 kadar ağrı kesici kaşenin piyasaya sunulduğu bu dönemde *Gripin* ile birlikte halk arasında en fazla tutulan ağrı kesicilerden biri olan *Neurozin* arasında yaşanan rekabet dikkat çekicidir.¹²²

1930'larda millî müstahzar üretiminde önemli bir birikim elde edilmiş olsa da yerli ilaçların ne kadar yerli olduğunun da üzerinde durmak gerekir. Henüz ilaçlarla ilgili patent hakkı düzenlenmesinin olmadığı bu yıllarda ilk yerli ilaçların tertiplerinin aynı dönemde üretilen yabancı orijinal ilaçların tertipleriyle neredeyse aynı ve isimlerinin de benzer olduğu görülür. Hatta ilaçların kutuları üzerinde kullanılan görseller de ithal emsallerinden kopya edilir. 2525 sayılı *Soyadı Kanunu*'nun kabul edilmesi ile birlikte 1934 yılından itibaren bazı tanınmış eczacılar, Osmanlı ve Avrupalı ilaç üreticilerinin isimlerini kendilerine soyadı olarak seçerler. Yerli ilaç üreticilerinin, üretimde kullandıkları girdilerin çoğunun yabancı olması ise dikkat çekici

119 Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 197.

120 "Yeni Bir Hücum Sistemi Etrafında Hasbihal", *Farmakoloğ*, C 3, S. 9-10-11-12, Eylül-Ekim-Kasım 1933, s. 739-741.

121 "Müstahzaratçılığımız", *Farmakoloğ*, C 5, S. 1, 1 Ocak 1935, s. 22-23.

122 Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 45-46, 158.

bir durumdur. Yerli ilaçların üretiminde kullanılan etken madde, yardımcı madde ile şişe, kutu, tıpa ve etiket gibi ambalaj malzemesinin dahi hemen tamamının ithal edildiği, su ve el emeğinin ise yegâne yerli girdi olduğu söylenebilir. Doktor Cemil Şener tarafından 1934 yılında *Lityazol Cemil* adı altında üretim ve satış ruhsatı alınan, taş ve kum düşürücü olarak kullanılan ilaç, Türkiye’de yetişen bir bitkiden hazırlanarak tedavi sahasına giren ve gerçek anlamda yerli olan tek hazır ilaçtır.¹²³

Üretimde ithal girdi kullanılmasının beraberinde getirdiği birtakım sorunlar olur. Öncelikle sınai üretimin geriye doğru bağlantı yoluyla yerli üretimi canlandırma etkisi oldukça sönük kalır.¹²⁴ Örneğin 1934 yılında eczanesini satarak laboratuvar açan *Nevrozin* isimli ilacın üreticisi Celal Ergun, memlekette faaliyete geçen teneke kutu fabrikası sayesinde ilaçları karton kutuda sunma mecburiyetinden kurtulduğunu sevinçle haber verir.¹²⁵ Şişe ithalatı için uzun müddet beklemek gerektiğinden hem sipariş fazla verilir hem de birkaç aylık stok bulundurmamak gerekir ki, bu durum daha büyük bir sermayeyi zorunlu kılar. Benzer şekilde Türkiye İş Bankası’nın desteği ile açılan şişe fabrikası da laboratuvar sahiplerini oldukça mutlu eder.¹²⁶ İthal girdi kullanımının yaygın olmasının yarattığı ikinci sorun ise ithalat güçlüklerinin var olduğu dönemlerde girdilerin temin edilememesi nedeniyle üretim darboğazı ile karşılaşılmıştır.¹²⁷

Yerli ilaç sanayinin gelişmesi ve milli müstahzarların piyasada tutunması için verilen destekler muhakkaksa da 1940 yılında bile Türkiye’nin ilaç talebinin %85’inin yabancı ilaçlar ile karşılanmakta olduğunu belirtmek gerekir.¹²⁸ Neredeyse 25-30 senedir komprime şeklinde ilaçlar üretilebilmesine rağmen 1939 yılı itibarıyla Kızılay, dış pazarlardan komprime getirtmeye devam eder. Benzer şekilde ampul üretiminde 25 senelik bir deneyim olmasına karşın halen işçilik, ithal muadillerine kıyasla beğenilmez.¹²⁹ Ancak II. Dünya Savaşı’nın yarattığı koşullardan yararlanan yerli üreticiler, 1949 yılına gelindiğinde Türkiye ilaç pazarının %39’una ele geçirmeyi başarırlar.¹³⁰

123 Baytop, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 45, 62 ve 96.

124 Kepenek, *age.*, s. 101.

125 “Nevrozin Laboratuvarının Açılışı”, *Farmakoloğ*, C 4, S 10-11-12, Ekim-Kasım-Aralık 1934, s. 953-954.

126 “Şişe Fabrikası”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 7-8-9, Temmuz-Ağustos-Eylül 1934, s. 899.

127 Kepenek, *age.*, s. 101.

128 Baytop, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, s. 59.

129 Hasan Derman, “Sistemsizlik-I”, *Farmakoloğ*, C 9, S. 3-4-5, Mart-Nisan-Mayıs 1939, s. 35.

130 Baylav, *age.*, s. 366.

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminden başlayarak Türkiye ekonomisini biçimlendiren milli iktisat düşüncesi ve politikası Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda da egemen olur. Bu politika, 1929 Krizi karşısında korumacı-devletçi sanayileşme perspektifini odağına alır. Devletçilik, esasında devlet eliyle milli girişimci yaratmayı amaçlayan milli iktisat politikasının başvurduğu bir araçtır. 1930'ların başında korumacılık ile kendini gösteren devletçilik, ithal ikamesi uygulanabilecek hemen her malın üretiminde uygulanmaya çalışılır. Bu bağlamda yerli üreticiyi teşvik etmeye dönük korumacı politikaların ve devletçiliğin benimsendiği sektörlerden biri de ilaçtır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan yerli ilaç üretimi, 1930'lu yıllarda iktisadi devletçiliğin etkisiyle hız kazanma eğilimi çizer. Doktorlar ve eczacılar arasında çekişmelere neden olan yerli ilaç üretimi, dönemin Türkiye'sinde adeta milli bir dava halini alır. Zamanla doktorları kendi tarafına çekmeyi başaran yerli ilaç üreticileri, piyasada daha fazla tanınır ve ürünlerinin sürümünü artırır. Ancak yabancı ilaç üreticilerinin şiddetli rekabeti devam eder ve ilaç pazarının önemli bir bölümüne egemen olmayı sürdürürler. İncelenen dönemde yerli üreticiler himaye edilir, ancak devlet eliyle sanayileşme yönünde önemli adımların atıldığı 1930'lu yıllarda devletin ilaç sanayine yönelik herhangi bir yatırımına rastlanmaz. II. Dünya Savaş ertesinde çok partili siyasal sisteme geçiş ve hemen ardından 1950'de yaşanan iktidar değişikliği korumacı-devletçi odaktan görece liberal eğilimler çizen bir biçim almaya başlar. Bu süreçte yerli üreticiler, sermaye ve teknik yetersizlik sorununu aşabilmek için yabancı sermaye ortaklığını teşvik eden iktisadi iklimden yararlanarak uluslararası tanınırlığa sahip ilaç şirketleri ile ortaklık kurmak suretiyle ilaç üretimine devam ederler. Ancak yine bu dönemde ilaç sektöründe yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden, eczane tahdidini kaldıran hukuki düzenlemelerle ilaç üretiminde kendi kendine yeterliliğin görece azaldığı yeni bir döneme girilir.

Kaynaklar

Resmi Kaynaklar

Ayktut, Selim Sabit, *İktisadi ve İctimai Türkiye-Rakkamlarla Türkiye'de Harici Ticaret, C 1*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1944.

Sanayi Sayımı 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1969.

TBMM 162 no'lu Komisyon Raporu, Müstahzaratı İспенçiyariye ve Tıbbiye Kanunu Layihasının Esbabı Mucibesi, 14.05.1928.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 28, 20.01.1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C 3, 14.05.1928.

Sürelî Yayınlar

"35 senelik bir Türk fabrikası-Etem Pertev merhumun memlekete yadigâr bıraktığı müessese", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1930.

"Alber Niyego Efendi ile Diğer İki Depocu Birer Aya Mahkûm Oldular", *Farmakoloğ*, C 3, S. 1-2, Ocak-Şubat 1933.

Ali Kemal, "Milli Müstahzaratı Himaye", *Farmakoloğ*, C 3, S. 1-2, Ocak-Şubat 1933.

"Aktarlık yapan eczacılar – Müsaadesiz ilâc yapanlar hep eczacı imiş", *Haber-Akşam Postası*, 18 Şubat 1935.

"Asipin Kenan komprimeleri reklamı", *Son Posta*, 12 Şubat 1933.

"Avrupa eczaları-Müfettişler tetkikatta bulunuyorlar", *Vakit*, 17 Ocak 1930.

"Bakkal mı, eczahane mi?", *Son Telgraf*, 21 Mart 1937.

"Bakkallar ilâc satmayacakmış", *Tan*, 22 Mart 1937.

"Bakkallar röntgen filmi satmalı mı?", *Akşam*, 5 Eylül 1939.

"Bayer Firmasının Yerli Müstahzaratı İmhasına Doğru", *Farmakoloğ*, C 2, S 9-10, 1932.

"Bayere karşı boykot", *Vakit*, 10 Ocak 1930.

"Bir Eczacı Halini Anlatıyor", *Son Posta*, 13 Aralık 1930.

"Bir reçete için biri başka diğeri ücret isteyen eczahaneler olabilir mi?", *Haber-Akşam Postası*, 15 Ocak 1939.

“Birimizin derdi hepimizin derdi-Yine ilaç fiyatları”, *Son Telgraf*, 14 Mayıs 1937.

“Bu nasıl iş? Mahkemeye verilen eczaneler gizli ilaç yapmakta devam ediyorlar”, *Vakit*, 7 Ocak 1930.

“Bu nasıl şey: Bazı doktorlar yanlış ilaç mı yazıyorlar?!” *Vakit*, 21 Ocak 1930.

“Depolar perakende ecza satabilir mi?”, *Milliyet*, 9 Haziran 1932.

Derman, Hasan, “Sistemli Çalışmadan Beklediklerimiz (Sistemsizlik-II)”, *Farmakoloğ*, C 9, S. 6-7-8, Haziran-Temmuz-Ağustos 1939.

Derman, Hasan, “Sistemsizlik-I”, *Farmakoloğ*, C 9, S. 3-4-5, Mart-Nisan-Mayıs 1939.

[Derman], Hasan Mehmet, “İktisadi Kalkınmada Borçlarımız”, *Farmakoloğ*, C 4, S 7-8-9, Temmuz-Ağustos-Eylül 1934.

[Derman], Hasan Mehmet, “Mesleğimizin Yüksek Hamisi Muhterem Sıhhat Vekili Refik Beyefendi Hazretleriyle Mülakat”, *Farmakoloğ*, C 2, S .2, Şubat 1932.

[Derman], Hasan Mehmet, “Perakende Satış-I”, *Farmakoloğ*, C 2, No: 4, Nisan 1932.

[Derman], Hasan Mehmet, “Perakende Satış-II: Anlaşma ve Çarpışma”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 5, Mayıs 1932.

“Doğru mu, değil mi? – Sona kalan bir iş”, *Haber-Akşam Postası*, 9 Ekim 1936.

“Doktorlardan sonra bir dert daha! Eczanelerin tahdidi eczacılığı tehlikeye koydu”, *Yarın*, 22 Mayıs 1930.

“Doktorların dünkü içtimaları: Yerli müstahzaratı himaye için azamî şekilde çalışılacak”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1929.

“Doktorlar lüzumlu görülen bazı ilaçların memleketimize girmesine müsaade edilmesi için teşebbüsatta bulunacaklar”, *Milliyet*, 1 Mart 1930.

“Doktorlar spesyal ilaçları fazla yapıyor”, *Haber-Akşam Postası*, 4 Şubat 1935.

“Doktorlar yerli ilaç kullanacaklar: Etibba muhadenet cemiyetinin içtiması”, *Vakit*, 1 Şubat 1930.

“Doktorlar yerli ilaçları verdikleri takdirde ithalâtımız yarı yarıya inebilir”, *Milliyet*, 7 Ocak 1930.

Dr. Abdülkadir, “Hasta tedavisinde iktisat”, *Milliyet*, 17 Aralık 1931.

“Ecza depoları”, *Vakit*, 3 Ocak 1930.

“Ecza depoları gelecek pazardan itibaren yeni talimatname mucibince caddede bulunmayacaklar”, *Haber-Akşam Postası*, 28 Mart 1936.

“Ecza depoları perakende ilâç satmamak için yerlerini değiştirecekler”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1936.

“Ecza depoları perakende satış müddeti bitti”, *Kurun*, 6 Nisan 1936.

“Ecza deposu sahipleri de münakaşaya karışıyor: Depocular, kabahati eczacılara yüklemektedirler”, *Vakit*, 19 Ocak 1930.

“Ecza fiyatları-Eczacıların senelik kongresinde ilâçların ucuzluğuna dair mühim görüşmeler yapıldı”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1937.

“Ecza fiyatları niçin pahalı?-Doktorlar Avrupa malını tercih ediyorlarmış”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1933.

“Ecza ihtikârı başladı”, *Milliyet*, 9 Ocak 1930.

“Ecza ihtikârı: Üç depo sahibinin hapsine karar verildi”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1933.

“Ecza kodeksi komisyonu”, *Tan*, 14 Mayıs 1936.

“Ecza tarifeleri üzerine tetkikler”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1936.

“Ecza tröstü mü?: Eczacılar sıhhiye vekiline şikâyet ettiler”, *Akşam*, 8 Nisan 1929.

“Eczacı mektebi-Tahsil müddeti iki seneye mi indirilecek?”, *Vakit*, 24 Kasım 1929.

“Eczacılar cemiyeti itirazlara mukabele ediyor”, *Vakit*, 30 Mayıs 1930.

“Eczacılar Doktorlarla ihtilâfımız yok! diyorlar”, *Vakit*, 24 Ocak 1930.

“Eczacılar doktorları şikâyet edecekler: Doktorlar yerli ilâçları kâsten mi kullanmıyorlar”, *Vakit*, 23 Aralık 1929.

“Eczacılar dün toplandılar”, *Vakit*, 29 Aralık 1929.

“Eczacılar dün toplandılar-Eczane sahibi olmayınlar neden aslî aza olamıyorlar”, *Vakit*, 1 Şubat 1930.

“Eczacılar eğer dikkat etmeseler doktorlar her gün adam mı öldürecekler?”, *Vakit*, 27 Mayıs 1930.

- “Eczacılar sergi için faaliyete geçtiler”, *Vakit*, 1 Eylül 1929.
- “Eczacılar: Son zamanlarda mesleğe girenler gitgide azalıyor”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1930.
- “Eczacılar toplandı: Yerli eczalardan bir sergi açacaklar”, *Vakit*, 25 Aralık 1929.
- “Eczacılar yerli ilaçların himâyesini istiyorlar”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1929.
- “Eczacıların hazır ilâçlardan şikâyeti”, *Haber-Akşam Postası*, 2 Ocak 1938.
- “Eczacılık-Cemiyet reisi, tehlike yok, diyor”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1930.
- “Eczacılık tahdit yüzünden sönüyor mu?”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1930.
- “Eczaneler depo sahibinin fikrini kabul etmiyorlar”, *Vakit*, 23 Ocak 1930.
- “Eczaneler meselesi etrafında iki mütalea daha”, *Vakit*, 29 Ocak 1930.
- “Eczaneler satış yapamıyorlarmış,” *Son Posta*, 11 Aralık 1935.
- “Eczaneleri kapanan eczacıların Gazi Hz. ne şikâyeti”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1930.
- “Eczanelerin tahdidi doğru değildir! Önü kapanmış bir mesleğin müntesiplerinin çoğalması hayretle karşılanacak bir şeydir”, *Vakit*, 16 Ocak 1930.
- “Eczanelerin tahdidi-Her memlekette tahdit olduğu doğru değil”, *Yarın*, 27 Mayıs 1930.
- “Eczanelerin tahdidi münakaşası devam ediyor: Eczacıların Niyazi İsmet Bey'e verdikleri cevap”, *Vakit*, 18 Ocak 1930.
- “Etem Pertev İthifali”, *Farmakoloğ*, C. 4, S. 5, Mayıs 1934.
- “Etibba kongresi: Doktorlar dün toplandılar”, *Vakit*, 8 Mart 1930.
- Farmakoloğ*, C. 1, S. 10, Ekim 1931.
- Farmakoloğ*, C. 2, S. 9, Eylül 1932.
- “Hakikat acıdır! – Eczanelerin tahdidi fena olmuştur”, *Yarın*, 26 Mayıs 1930.
- “Hariçten gelen eczalar”, *Milliyet*, 29 Ocak 1932.
- “Hazır ilâçlarda pahalılık: Bandrollere fazla fiyat mı yazılıyor?”, *Haber-Akşam Postası*, 11 Ekim 1938.

- “Hazır ilâçları kontrol”, *Haber-Akşam Postası*, 19 Mart 1937.
- “Hazır ilâçların reklamı-Sıhhat Vekâleti reklâm şekillerini tahdit ediyor”, *Haber-Akşam Postası*, 9 Haziran 1939.
- “Hekimlerden ricalar: Eczacılar sıhhi ihtiyacımızın dahilden teminini istiyorlar”, *Vakit*, 19 Aralık 1929.
- “Hüseyin Hüsnü Beyin Nutku”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 5, Mayıs 1934.
- “İhtida edenler birkaç ay içinde (400) ü buldu”, *Vakit*, 24 Eylül 1929.
- “İlâç fiyatlarında: Hükûmetin emri ile bütün eczaneler teftiş edilecek”, *Vakit*, 27 Aralık 1929.
- “İlâç fiyatları Sıhhiye Vekâletince bir tarife ile tesbit ve tahdit ediliyor”, *Haber-Akşam Postası*, 13 Eylül 1936.
- “İlâç fiyatlarındaki farkların sebebi nedir?”, *Son Posta*, 5 Ocak 1938.
- “İlâç mı bakkaliye eşyası mı?”, *Haber-Akşam Postası*, 7 Haziran 1939.
- “İlâç satan depolar cezalandırılacak”, *Vakit*, 9 Haziran 1932.
- “İlâç tarifeleri tadil edilecek”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1936.
- “İlâçlar... Kendimizi aldatmıyalım”, *Milliyet*, 21 Ocak 1930.
- “İster inan ister inanma”, *Son Posta*, 30 Temmuz 1937.
- “İster inan, ister inanma!”, *Son Posta*, 16 Haziran 1939.
- M. Salâhaddin, “Nasıl para kazandınız? – Ecza deposu sahibi Hasan Bey anlatıyor”, *Milliyet*, 17 Aralık 1931.
- “Mahkemeye Verilen Depolar”, *Farmakoloğ*, C 3, S. 15-16, Mart-Nisan 1933.
- “Mahkemeye verilen eczacılar kimler?: Eczanelerin tahdidi kanununa muhalefet eden var”, *Vakit*, 30 Aralık 1929.
- “Meslek Haberleri”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 11, Kasım 1932.
- “Millî tasarruf hareketine karşı cephe alan ecnebî şirketler mi var?”, *Vakit*, 9 Ocak 1930.
- “Müstahzaratçılığımız”, *Farmakoloğ*, C 5, S. 1, 1 Ocak 1935.
- “Müstahzarlar radyo ve sinema ile reklam edilemeyecek”, *Vakit*, 19 Haziran 1939.

“Nevrozin Laboratuvarının Açılışı”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 10-11-12, Ekim-Kasım-Aralık 1934.

Nizamettin Talip, “Yerli Tıbbi Müstahzarat”, *Hakimiyet-I Milliye*, 18 Eylül 1929.

“Paramız dışarı akmaz eğer doktorlarımız eczacılara biraz daha gayret telkin ederlerse, *Vakit*, 24 Aralık 1929”.

“Patentli ilaçlar: Doktorlar eczacıların iddialarına cevap veriyorlar”, *Vakit*, 22 Ocak 1930.

“Perakende Satış ve Sebepleri”, *Farmakoloğ*, C 5, S. 1, 1 Ocak 1935.

Peyami Safa, “Düzme ilâç isimleri”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1933.

[Sanal], Ahmet Hamdi, “Yine Tarife”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 12, Aralık 1932.

Seyit Kâni, “Bir Okuyucumuzun Dileği: Reklâm Takvimleri”, *Türk Dili*, 26 Aralık 1934.

“Sevinçli Bir Haber”, *Farmakoloğ*, C 3, S. 1-2, Ocak-Şubat 1933.

“Sevindirici bir netice”, *Zaman*, 25 Temmuz 1935.

“Sıhhat Vekâletinden izin almadan hazır ilâç yapmak yasak”, *Son Posta*, 15 Nisan 1937.

“Şişe Fabrikası”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 7-8-9, Temmuz-Ağustos-Eylül 1934.

“Tahdidin gayesini anlamıyanlara icap ederse bunu şiddetle anlatmalı!”, *Vakit*, 17 Ocak 1930.

“Tarife ve Tarife Komisyonu”, *Farmakoloğ*, C 4, S. 10-11-12, Ekim-Kasım-Aralık 1934.

“Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Listesi”, *İktisat Vekaleti Mecmuası*, Sayı 12, 1929, s. 227-385.

Tevfik, Selim, “İlaç Meselesi: Doktor-Eczacı ihtilâfı yeniden ortaya çıktı”, *Son Posta*, 19 Nisan 1937.

“Tıp Kongresi Bugün İsmet Pş. Hz. Tarafından Küşat Edilecek”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1929.

“Türkiye Eczacıları Laboratuvar T.A.Ş.”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 7, Temmuz 1932.

“Türkiyede eczacılık mesleği ölüyor mu?”, *Vakit*, 14 Ocak 1930.

“Umumi Kongre”, *Farmakoloğ*, C 2, S. 9, Eylül 1932.

“Üçüncü Tıp kongresi”, *Vakit*, 17 Eylül 1929.

“Yeni Bir Hücum Sistemi Etrafında Hasbihal”, *Farmakoloğ*, C 3, S. 9-10-11-12, Eylül-Ekim-Kasım 1933.

“Yerli ilaç kullanılacak”, *Akşam*, 17 Haziran 1930.

“Yerli ilaç mes’alesi”, *Yarın*, 9 Ocak 1930.

“Yerli ilaç münakaşası: Eczacılarla doktorlar dün ilk defa karşılaştılar”, *Vakit*, 28 Aralık 1929.

“Yerli ilaçlar aleyhinde propaganda mı?”, *Son Posta*, 14 Haziran 1935.

“Yerli İlaçlar-Eczacılar Cemiyetinin Komisyonu Tetkikata Başladı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Şubat 1930.

“Yerli müstahzaratın revacını temin için ne yapılacaktır?”, *Milliyet*, 26 Aralık 1929.

“Yerli ve ecnebi müstahzar reklamları”, *Ulus*, 18 Haziran 1939.

[Zafır], Malik, “İktisadiyat: Sıhhiye Vekili Beyefendiye Açık Mektup”, *Farmakoloğ*, C 1, S. 10, 1 Ekim 1931.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağır, Seven, “Erken dönem Cumhuriyet’in “girişimcilik” mirası: Milli iktisadın bedeli”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 163, 2023, s. 114-131.

Baylav, Naşid, *Eczacılık Tarihi*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Baytop, Turhan, *Laboratuvar’dan Fabrika’ya Türkiye’de İlaç Sanayii (1833-1954)*, Bayer Yayını, İstanbul 1997.

Baytop, Turhan, *Eczâhâne’den Eczane’ye Türkiye’de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, Bayer Yayını, İstanbul 2006.

Baytop, Turhan, *Eczacılığın Babası Bergama’lı Galenos (130-200)*, Wyeth Kültür Dizisi: 3.1, Wyeth İlaçları A.Ş., İstanbul 1997.

Baytop, Turhan, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2001.

Baytop, Turhan, "Eczacılık", Türk *Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 386-388.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.

Boratav, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

Daemmrich, Arthur-Bowden, Mary Ellen, "A Rising Drug Industry: Pharmaceuticals Since 1870", *Chemical and Engineering News*, C 83, S. 25, 2004.

Etker, Şeref, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımında Türkiye'de Hekimlerin Eczacılara Karşı Tutumu", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy (25-28 May 2024), 2014, s. 36-37.

Kaynak, Evrim, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İlaç Yapımı (1930'a Kadar)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

Kepek, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Kocacık, Eyüp Talha, *Farmakoloğ Dergisinin Özetli Bibliyografyası ve İncelemesi*, Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği Yayını, İstanbul 2016.

Maskar, Üveis, *Türkiye'de Sivil Eczacılık Mektebinin Açılışından Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalara ve Son Yıllardaki İnkişafına Toplu Bir Bakış*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1957.

Nizamettin Talip-Mehmet Daim, *Türk Tıbbi Müstahzaratı*, Şehzadebaşı Evkaf Matbaası, İstanbul 1929.

Sandalcı, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı I 1840-1948*, C 1, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 1997.

Sandalcı, Gülnur-Sandalcı, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı I 1840-1948*, C 1, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 2002.

Sarı, Nil-Dinç, Gülten-Altıntaş, Ayten, "1910-1928 Yılları Arasında Yayınlanan Eski Harfli Reklâmlarda Türk Müstahzarâtçılığı", II. Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-21 Eylül 1990, İstanbul), Kongreye Sunulan Bildiriler içinde, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 85-106.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1970.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2009.

Tekiner, Halil, “Osmanlı Eczacılığında Bir Kilometre Taşı: İngiliz Eczanesi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları-Asuman Baytop Armağanı*, C XI/S. I-II, 2010, s. 259-272.

Tekiner, Halil-Sandalcı, Mert-Mat, Afife, “A Rare Book Shedding Light on the History of Pharmacy in Turkey: Turkish Pharmaceutical Preparations (1929)”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C IV/S. I, 2014, s. 43-48.

Türkcan, Ergun, *Teknoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.

İnternet Kaynakları

Altıntaş, Ayten-Yılmaz, Sema, “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi>, son erişim tarihi: 16.04.2023.